

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Anna Kuus

Eesti NSV sotsiaal-majanduslike olude kriitika ajakirja Pikker näitel

aastatel 1978–1986

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karin Veski, *PhD*

Kaasjuhendaja: prof Tõnu-Andrus Tannberg

Tartu 2022

Sisukord

Sisukord	1
Sissejuhatus.....	2
1. Uurimuse teoreetilised lähtekohad.....	6
1.1 Ajakirjandus Nõukogude Liidus	6
1.2 ENSV ühiskond ja ühiskonna-alane kriitika ajakirjanduses 1970. ja 1980. aastatel	9
1.3 Huumor ja satiir Nõukogude ühiskonnas	12
2. Ajakirjas Pikker avaldatud kriitika ja kriitikvastused aastatel 1978–1986.....	14
2.1 Näiteid sotsiaal-majanduslikust kriitikast aastatel 1978–1986	15
2.2 Pikri toimetuse suhestumine kriitikasse	22
2.3 Ajakirjas Pikker avaldatud kriitikavastused.....	25
Kokkuvõte.....	27
<i>Summary</i>	29
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	31
Lisad.....	36

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida ühiskondlikku ja sotsiaal-majanduslikku kriitikat Nõukogude Eestis ajakirja Pikker näitel perioodil 1978–1986. Ajakiri Pikker osutus uurimisallikaks seetõttu, et valitud perioodil oli tegu ühe suurima levikuga ajakirjaga Eestis,¹ kus avaldati anekdootide, följetonide ja karikatuuride kõrval lugejakirju, mis keskendusid peamiselt erinevatele sotsiaal-majanduslikele probleemidele. Laialdaselt avaldati ka otsest kriitikat erinevate ettevõtete institutsioonide suunal, mis oli üldjuhul Nõukogude Eesti ajakirjanduses pigem harv nähtus. Periood 1978–1986 on uurimiseluseks eelkõige seetõttu, et nendest aastatest on säilinud kõige enam materjale ning valitud periood annab piisava ülevaate suundumustest ja probleemidest toonases ühiskonnas. Aastal 1978 sai Eestimaa Kommunistliku Partei juhiks Karl Vaino ning vaadeldava perioodi sisse jääb ka 1980. aasta, mil ühiskondlikult toimusid mitmed suured ühiskondlikud muutused ja -sündmused. Vaadeldav periood lõpeb aastaga 1986, kuna sellele järgnevast perioodist on väga vähe säilinud Pikri toimetuse materjale ja puudub teadmata põhjustel kirjavahetus kriitikavastuseid avaldanud institutsioonidega ja ettevõtetega.

Käesolev töö on jaotatud kaheks peatükiks. Esimene peatükk keskendub uurimuse teoreetilistele lähtekohtadele ja trükiajakirjandusele Eesti NSVs. Lisaks on esimeses peatükis käsitletud huumorit ja satiiri Nõukogude Eesti ühiskonnas ja ajakirjanduses. Teine peatükk keskendub ajakirjas Pikker avaldatud kriitikale perioodil 1978–1986 ning erinevate institutsioonide ja asutuste avaldatud kriitikavastustele ja kirjavahetusele Pikri toimetusega. Uurimuse allikmaterjalideks on ajakirja Pikker numbrid aastatest 1978–1986. Ajakiri ilmus vaadeldaval perioodil kaks korda kuus ning kokku on käesolevas uurimuses kasutatud 216 ajakirjanumbrit. Lisaks on uurimuses kasutatud Pikri toimetuse kirjavahetust partei- ja nõukogude organite, asutuste ja ettevõtetega. Uurimuse raames töötati veel läbi muud Pikri toimetusest säilinud materjalid ja mitmed EKP Keskkomitee kirjastusega seotud materjalid. Eelmainitud materjalid on tallel Rahvusarhiivis, EKP KK kirjastuse fondis number 1, Pikri numbrid aastatest 1978–1986 on saadaval Tartu ülikooli raamatukogus ja Eesti Kirjandusmuuseumis.

---

¹ 1985. aastal oli Pikri tiraaž 66 000 eksemplari, Eesti NSV ajakirjade seas paiknes Pikker tiraaži poolest toona viiendal kohal. – Hennoste, T., Kurvits, R. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2019. Lk 119.

Erinevate sotsiaal-majanduslike probleemide mainimissageduste näol on kriitikaavaldused jaotatud summeeriva kvantitatiivse sisuanalüüsi järgselt vastavalt sotsiaal-majandusliku valdkonna järgi. Linnade ja rajoonide mainimissageduste puhul on markeeritud kriitika avaldamise ja kriitikavastuse avaldamise koht. Allikakriitilist sisuanalüüsi on Pikri sisu kõrval kasutatud ka ajakirja toimetuse ja EKP KK kirjastuse materjalide käsitlemisel.

Lähtuvalt bakalaureusetöö eesmärkidest ja uurimismetoodikast, püüab käesolev uurimus vastata järgmistele küsimustele:

1. Millist ühiskonnaalast kriitikat avaldati ajakirjas *Pikker* aastatel 1978–1986? Ning kas avaldatud kriitika on vastavuses sotsiaal-majanduslikele ja muudele ühiskondlikele probleemidele vaadeldaval perioodil?
2. Millised asutused ja institutsioonid avaldasid *Pikris* kriitikavastuseid ning mida kriitikaavalduste puhul asutuste-siseselt probleemide lahendamiseks tehti?

Sotsiaal-majanduse-alast kriitikat Nõukogude Eesti ajakirjanduses pole varasemalt pikemalt uuritud. Peamiselt on uuritud ja analüüsitud erinevate Eesti NSV ajakirjanduslike väljaannete ja materjalide sisu ning meediasüsteemi toimimist Nõukogude Eestis. Tiiu Kreegipuu² on avaldanud mitmeid uurimusi Nõukogude Eesti ajakirjanduse kohta, samuti on Eesti NSV aegset meediasüsteemi uurinud Madis Aesma³, Epp Lauk⁴, Marek Miil⁵, Marju Lauristin ja Peeter

---

² Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. – *Ajalooline Ajakiri*. 1/2 (127/128), 2009. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. Lk 155–178; Kreegipuu, T. The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project. Doktoritöö. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2011; Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. – Tannberg, T. (toim.). Nõukogude Eesti külma sõja ajal (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 23(30)). Tartu: Rahvusarhiiv, 2015. Lk 163–199; Kreegipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. – Çoban, S. (toim.). *Media's Role in the Socialist Era*. Kiel: Amani International Publishers, 2013. Lk 37–68.

³ Aesma, M. Nõukogude tsensuurisüsteemi loomine ja organisatsiooniline väljakujunemine Eesti NSV-s 1940–41 ja 1944–53. Tartu: Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2005.

⁴ Lauk, E. Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. – *Nordicom Information*. 21 (3), 1999. Lk 27–39; Lauk, E. Restoring democratic discourse in the Estonian press (1987–1990). – Bolin, G., Hammer, M., Kirsch, F., Szrubka, W. (toim.). *The Challenge of the Baltic Sea Region. Culture, Ecosystems, Democracy*. Stockholm: Södertorn University, 2005. Lk 307–321; Lauk, E., Pallas, A. Vastupeegeldusi ja eemaltvaateid. – Pallas, A., Uus, S. (toim.). *Kuidas vaatad, nõnda näed. Eesti ajakirjanike elulood I-III*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 561–566.

⁵ Miil, M. Nõukogude propagandasüsteemi toimimine ajakirjanduse argipraktika kaudu. Doktoritöö. Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonna teaduste instituut, 2014.

Vihalemm⁶, Peeter Maimik⁷, Kaljo-Olev Veskimägi⁸, Tiit Hennoste ja Roosmari Kurvits⁹ ning mitmed teised autorid.

Ajakirja Pikker on varasemalt analüüsitud ja kajastatud mitmetes bakalaureuse- ja lõputöodes. 1961. aastal kaitstud lõputöös analüüsis Meta Maksing¹⁰ ajakirjas Pikker esinenud koomilise tähendusega sõnavara. Oma 1979. aastal kaitstud lõputöös käsitles Silja Lättemäe¹¹ kahel aastakäigul Pikris ilmunud karikatuure, Inga Maimik¹² analüüsis samal aastal kaitstud lõputöös Pikris ilmunud sisu aastatest 1965–1975. Mart Juur¹³ käsitles 1986. aastal kaitstud lõputöös Pikri sisu aastatest 1976–1984. Kelly Viks¹⁴ analüüsis oma 2017. aasta bakalaureusetöös vaenlase kuvandit ajakirja Pikker näitel. Nõukogude okupatsiooni aegset huumorit ja satiiri on Eestis pikemalt uurinud Christie Davies,¹⁵ Maarja Lõhmus,¹⁶ Arvo Krikmann¹⁷ jpt.

Satiiri- ja huumoriväljaandele Pikker asutati 1943. aastal Moskvast Jaan Jenseni eestvedamisel, Eestis ilmus Pikker esmakordselt 1945. aastal huumoriväljaandena ajalehe Rahva Hääle lisas.

---

⁶ Lauristin, M., Vihalemm, P. The Communist Press in the Soviet Republics. – Høyer, S., Lauk, E., Vihalemm, P. (toim.). Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu: Nota Baltica Ltd, 1993. Lk 177–198; Lauristin, M., Vihalemm, P. Political Control and Ideological Canonisation. The Estonian Press during the Soviet Period. – Mühle, E. (toim.). Vom Instrument der Partei zur „Vierten Gewalt“. Die ostmitteleuropäische Presse als zeithistorische Quelle. – Tagungen zur ostmitteleuropa-Forschung. Marburg: Verlag Herder-Institut. (4), 1997. Lk 103–109; Lauristin, M., Vihalemm, P. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2004. – Vihalemm, P. (toim.). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004. Lk 1–22.

⁷ Maimik, P. Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all. – Lauk, E. (toim.). Eesti ajakirjanduse ajaloo, IX. Tartu: Tartu Ülikool, 1994. Lk 85–107; Maimik, P. Tõkked ajalehtede-ajakirjade trükkimise teel enne tsensuuri kaotamist Eestis. – Maimik, P. (toim.). Eesti ajakirjanduse ajaloo, X. Tartu: Tartu Ülikool, 1996. Lk 99–107.

⁸ Veskimägi K. Nõukogude unelaadne elu: tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996.

⁹ Hennoste, T., Kurvits, R. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2019.

¹⁰ Maksing, M. Koomilise tähendusvarjundiga sõnavara ajakirjas "Pikker". Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1961.

¹¹ Lättemäe, S. Satiiri- ja huumoriajakirja „Pikker“ 1966. ja 1976. aastakäiku karikatuuride võrdlev analüüs. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.

¹² Maimik, I. Ajakirja „Pikker“ aastakäikude 1965–1975 sisuanalüütiline võrdlus. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.

¹³ Juur, M. Ajakiri „Pikker“ aastatel 1976–1984. Tartu Riiklik Ülikool, žurnalistika kateeder, 1986.

¹⁴ Viks, K. Välis- ja sisevaenlase kuvand ajakirja Pikker karikatuurides aastatel 1957–1989. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2017.

¹⁵ Davies, C. Jokes as the Truth about Soviet Socialism. – Kõiva, M., Kuperjanov, A. (toim.). Folklore: Electronic Journal of Estonian Folklore. Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. (46), 2010. Lk 9–32.

¹⁶ Lõhmus, M. Political correctness and political humour in Soviet Estonia and beyond. Laineste, L., Brzozowska, D., Chłopicki, W. (toim.) Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication. (1) 2012. Tartu: ELM Scholarly Press. Lk 139–158.

¹⁷ Krikmann, A. Jokes in Soviet Estonia. – Kõiva, M., Kuperjanov, A. (toim.). Folklore: Electronic Journal of Estonian Folklore. Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. (43), 2009. Lk 43–66.

Eraldiseisva väljaandena alustas Pikri toimetus tööd 1957. aastal.¹⁸ Pikri peamiseks suunaks oli ühiskonnakriitilise, satiirilise ja humoorika sisu avaldamine ning kultuurialaste uudiste kajastamine kaks korda kuus ilmuvas ajakirjas. Ajakirjas avaldati peamiselt anekdoote, lühijutte, karikatuure, satiirilist sisu, följetone, luuletusi jne. Lisaks avaldas Pikri toimetus erinevaid kogumikke ja raamatuid. Toimetajatest ja karikaturistidest on tuntumad Heinz Valk, Vladislav Koržets, Harri Lehist, Kaido Liiva, Hardi Volmer, Priit Pärn, Andrus Peegel, Edgar Valter jpt. Pikri peatoimetaja aastatel 1978–1984 oli Harri Lehist (kaaspeatoimetaja Rein Lauks), perioodil 1984–1992 oli peatoimetaja Kaido Liiva (kaaspeatoimetaja Rein Lauks 1984–1985). Pikris avaldati ka teiste liiduvabariikide karikaturistide materjale, näiteks Leedu NSV väljaandest *Šluota* (Luud), Läti NSV väljaandest *Dadzis* (Takjas) ja üleliidulisest väljaandest *Крокодил* (Krokodill) Ajakirja trükiti EKP KK Kirjastuses.¹⁹

---

¹⁸ Remmelgas, L. Jaan Jensen. – Sirp ja Vasar. (27), 4. juuli 1980. Lk 16.

¹⁹ Ajakiri Pikker 1978–1986.

1. Uurimuse teoreetilised lähtekohad

1.1 Ajakirjandus Nõukogude Liidus

Nõukogude Eesti ajakirjandus oli allutatud üleliidulisele meediasüsteemile. Meedia oli Nõukogude Liidus üks olulisimaid vahendeid ühiskonnas kommunistliku propaganda levitamisel. Meedia oli allutatud ainuvalitseva kommunistliku partei ja okupatsioonivõimude huvidele, mille eesmärk oli kommunistliku propaganda abil mõjutada ühiskonna meelsust ja kujundada avalikku arvamust.²⁰ Meediaväljaannete toimetused olid riikliku kontrolli all ning toimetustel ja autoritel oli keelatud avaldada mistahes kriitikat, mis võinuks kahjustada või mõjutada võimude ja kommunistliku partei positsiooni ja kuvandit ühiskonnas.²¹ Nõukogude Liidu meediasüsteem oli üles ehitatud hierarhiliselt ja tugevalt tsentraliseerituna. See väljendus ülalt-alla kontrollisüsteemis publitseeritud trükisõna üle. Eestis olid esikohal suuremad päevalehed, nagu Rahva Häääl, mis pidi nii sisult kui ka ideoloogiliselt olema eeskujuks teistele väiksema levikuga väljaannetele,²² sealhulgas ka ajakirjadele nagu Pikker. Kultuuriväljaannetes, kus kajastati pigem nõrke ja pehmemaid teemasid, oli poliitiline ja ideoloogiline surve nõrgem ning poliitilist diskursust esines tunduvalt vähem kui näiteks vabariiklikes päevalehtedes. Väljaannete toimetuste juurde loodi kommunistliku partei algorganisatsioonid, mille koosolekutel kujundati väljaannete ideoloogilist poolt ja sisu, tegeldi toimetuse-alaste küsimustega ning kolleegiumi parteilise haridusega seotud küsimustega.²³

Ajakirjanikele oli möödapääsmatu, eriti suuremate väljaannete toimetuste liikmetele, kuulumine kommunistlikusse parteisse.²⁴ Toimetustelt eeldati, et ajakirjanikud teevad ideoloogiliselt õigel ja vääralt sisul vahet, ajakirjanduses esinenud kriitika ja ideoloogilised eksimused, peamiselt suuremates väljaannetes, tulid arutlusele ka EKP KK büroo istungitel.²⁵ Ajakirjanduse kontrollisüsteem oli mitmeastmeline – kõigepealt oli ette nähtud toimetusepoolne kontroll, seejärel

---

²⁰ Jiráček, J. Understanding (Socialist) Media. – Çoban, S. (toim.). Media's Role in the Socialist Era. Kiel: Amani International Publishers, 2013. Lk vi.

²¹ Usacheva, V. Soviet Model of Mass Media: Mutual Relations and Reciprocity between Mass Media and State Authorities. – Çoban, S. (toim.). Media's Role in the Socialist Era. Kiel: Amani International Publishers, 2013. Lk 18–19.

²² Lauristin, M., Vihalemm, P. Political Control and Ideological Canonisation. The Estonian Press during the Soviet Period. Lk 104–105; Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 159.

²³ Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 164; Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. Lk 171, 193.

²⁴ Lauk, E., Pallas, A. Vastupeegeldusi ja eemaltvaateid. Lk 563.

²⁵ Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 171–173.

tsensuuriametkonna kontroll, mille tööd juhtis omakorda üleliiduline tsensuuriametkond. Mitmeastmeline kontroll tekitas sageli probleeme nii toimetuses kui ka tsensorite seas üleliidulisel ja riiklikul tasandil. Vastupanu ja kriitikat avaldati seevastu vaikides, partei rollile ühiskonnas pöörati teadlikult vähem tähelepanu, kui partei tasandil seda eeldati.²⁶ Eesti NSV ajakirjanikke kontrollis võim ka erialase ühenduse ehk Eesti NSV Ajakirjanike Liidu kaudu, mis allus Nõukogude Liidu Ajakirjanike Liidule. Üheks ajakirjanike liidu suunitluseks oli võimude otsuste elluviimisele kaasa aitamine ja sellealane kajastus ajakirjanduses.²⁷

Ajakirjandust juhtis Nõukogude Eestis kõige kõrgemal tasemel EKP KK büroo, mis andis suuniseid ajakirjanduse toimimisel ja trükisõna avaldamisel, suuniseid viisid eri aegadel ellu EKP propaganda- ja agitatsiooniosakond ja Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus. EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna ajakirjanduse, raadio ja televisiooni osakonna peamiseks ülesandeks oli Nõukogude Eesti meediasüsteemi juhtimine. EKP KK büroo oli omakorda vastutav NLKP ees ning EKP KK büroo tasandil kinnitati lõplikult toimetuste isikulised koosseisud, autorite palgad, väljaannete levik ning kinnitati uute väljaannete kirjastusload.²⁸

Nõukogude Liidus oli konstitutsiooni kohaselt sõna- ja trükivabadus küll tagatud, kuid arvamusvabadused olid garanteeritud „vastavalt rahva huvidele ning sotsialistliku korra kindlustamise ja arendamise eesmärgil.“²⁹ Nõukogude režiimi-ja parteivastast kriitikat piirati tsenseerimise abil, seda kas eel- ja/või järeletsensuuri näol. Eraldi nähtuseks oli enesetsensuur ehk autori teadlik enese tsenseerimine. Ajakirjanduse tsensuuri ja järelevalvet teostas ENSVs Trükiste ja Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus, laiemalt tuntud ka kui Glavlit, mis allus Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu Trükiste ja Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsusele, mis teostas üleüldist järelevalvet Nõukogude Liidus publitseeritud materjalide üle.³⁰ Ebasobiva sisu avaldamise järgselt

---

²⁶ Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 168, 170–171; Kreegipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. Lk 61–63.

²⁷ Tiikmaa, H. Eesti Ajakirjanike Liit — ajas muutuv ja kestev: noppeid EAL-i arhiiviriieult. – Ude, I., Vihalemm, P. (toim.). Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2013. Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts. Lk 124.

²⁸ Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 162–163; Kreegipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. Lk 42–44.

²⁹ Paragrahv 48. 1978. aasta Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon. Tallinn: Eesti Raamat, 1981. Lk 21.

³⁰ Usacheva, V. Soviet Model of Mass Media: Mutual Relations and Reciprocity between Mass Media and State Authorities. Lk 24–25; Kreegipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. Lk 42–43.

võis tsensuuriamet vastava sisu avaldamise ära keelata ja nõuda selgitust autorit vastutavalt toimetajalt. Ajakirjanduse-alane järelevalve ametlikuks lähtekohaks ja põhjenduseks oli riikliku süsteemi stabiilsuse hoidmine, tsensorite esmaseks ülesandeks oli aga ära hoida Nõukogude Liitu kahjustava majandus-, riigi- ja sõjaalase teabe jõudmist avalikkuseni.³¹

Ajakirjandus oli lülitatud kommunistliku partei kontrolli alla, kuid täieliku kontrolli Nõukogude võim Eesti ajakirjanduse üle ei saavutanud. Nõukogude propaganda avaldus igas väljaandes, kuid võimudel polnud võimalik ette kirjutada meedias kajastatava sisu. Poliitiliste olude leevenemine andis ajakirjanduses tavaliselt märku ideoloogilise surve lõdvenemise näol ja poliitilise diskursuse vähenemisel. Seoses venestamislainega Nõukogude Eestis 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses tugevdati kontrolli ajakirjanduse ja trükisõna üle. Üheks pöördesündmuseks kujunes Tšehhoslovakkia ülestõusu mahasurumine 1968. aastal, mille järgselt tugevnes Nõukogude ajakirjanduses ideoloogiline ja poliitiline surve ning ajakirjanduse alane järelevalve.³² Selle kõrval oli ajakirjanduses oluline roll ka kommunistlikus parteis toimuval, seda nii üleliidulisel kui ka vabariiklikul tasandil.

Nõukogude Eesti trükiajakirjanduse periodiseeringu puhul tuleb lähtuda sisemistest arengutest ja ühiskondlikest sündmustest. Meediauurijate Tiit Hennoste ja Roosmarii Kurvitsa sõnul algas Eesti ajakirjanduses stagnatsioon 1970. aastate keskpaigast ning kestis hinnanguliselt kuni 1985. aastani, perestroika alguseni.³³ 1980. aastate teisel poole poliitiliste olude leevenemisel nõrgenes ka partei kontroll ajakirjanduse üle. Järk-järgult avaldati kriitilisemaid trükiseid, mis mõnikord tsensuuriameti poolt likvideeriti. NLKP esimese sekretäri Mihhail Gorbatšovi algatatud glasnosti ehk avalikustamise poliitika eesmärgiks oli kommunistliku partei kontrolli lõdvendamine ja osaline salastatud teabe avaldamine. Ent Gorbatšovi võimuletulek ei toonud Nõukogude Liidu meediasüsteemis koheselt suuri muudatusi.³⁴ Meedias võeti uued reformid vastu ning toimetused

---

Eestis kandis tsensuuriametkond eri perioodidel erinevat nime, käesoleva uurimuse vaadeldaval perioodil (1978–1986) kandis tsensuuriametkond ehk Glavlit Trükiste ja Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsuse nime.

³¹ Usacheva, V. Soviet Model of Mass Media: Mutual Relations and Reciprocity between Mass Media and State Authorities. Lk 19; Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 168, 170.

³² Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. Lk 165–168, 188–189.

³³ Hennoste, T., Kurvits, R. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Lk 89.

³⁴ Kõuts, R., Vihalemm, P. Trükisõna ja lugejaskond Eestis 1965–2004. – Vihalemm, P. (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikool, 2004. Lk 65.

alustasid järk-järguliselt kriitika-alaste materjalide ja teabe avaldamist.³⁵ Avalikustamise poliitika mõjutas laialdaselt Nõukogude Liidu ühiskonda, suuremat tähelepanu pöörati valitseva režiimi kitsaskohtadele ja ühiskondlikele probleemidele.

1.2 ENSV ühiskond ja ühiskonna-alane kriitika ajakirjanduses 1970. ja 1980. aastatel

Nõukogude okupatsiooni Eestis on vastavalt poliitilistele oludele ja sündmustele liigendatud mitmeks perioodiks. 1970. aastad olid Nõukogude Liidus laiemalt tuntud kui stagnatsiooniaeg. Nõukogude Eestis parteiladvikus oli esil omavaheline võimuvõitlus ja Moskva rahulolematuus EKP juhtivate parteilastega, kelle tegutsemisvabadust piirati NLKP KK tasandilt antud kohustuslike suuniste ja käskudega.³⁶ 1970. aastate Nõukogude Eesti ühiskonna peamisteks iseloomujoonteks olid venestamise surve tugevnemine, sisserände ja tarbimise suurenemine, tarbekaupade defitsiit ning jätkuv sõnavabaduse piiramine. 1970. aastate Nõukogude Eesti ühiskonnas ironiseeriti senisest teravamalt kommunistliku ideoloogia üle, millele pakkus ainet NLKP KK peasekretär Leonid Brežnev. Järk-järguline poliitilise surve jäigenemine andis märku venestamise tugevnemisest alates EKP KK esimese sekretäri Karl Vaino võimuletulekust 1978. aastal. Forsseeritud venestuslaine väljendus vene keele õppe ja kasutuse osakaalu suurendamises ja soodustamises Eesti ühiskonnas. Nõukogude Liidu alustatud sõda Afganistanis 1979. aastal tõstis Eesti ühiskonnas lootust venelaste lüüasaamises seelses sõjas ja poliitiliste olude üleüldises leevenemises.³⁷

1980. aastal toimuvateks Moskva olümpiamängudeks ja Piritas olümpiaregatiiks oli Eestis ulatuslike ettevalmistuste ja ehitustöödega alustatud, kuid olümpiamänge varjutas osaliselt lääneriikide sportlaste boikott. Purjeregatti valvati hoolikalt, Tallinnas korrastati linnapilti ning peeti tugevamat kontrolli linnaelanike tegevuse üle. 1980. aasta möödus koolinoorte rahutuste tähe all, mida iseloomustasid spontaansed väljaastumised, kuid millest ajakirjandus vaikis.³⁸ Üheks

---

³⁵ Usacheva, V. Soviet Model of Mass Media: Mutual Relations and Reciprocity between Mass Media and State Authorities. Lk 28–29.

³⁶ Tannberg, T. Nõukogude Eesti valitsemine. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 267–269.

³⁷ Vahtre, L. Stagnatsioon ja venestuskampaania. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 308–311.

³⁸ Vahter, T. “Karuks istus vangitornis...”: 1980 – aasta, mis raputas Eestit. Tallinn: Hea Lugu, 2015. Lk 309, 312, 345, 351.

olulisemaks sündmuseks Eesti ühiskonnas oli 1980. aastatel „40 kiri“, milles nelikümmend Eesti ühiskonnategelast avaldasid meelt noorterahutuste mahasurumise ja venestamislaiane vastu. Kirjale otseseid tagajärgi EKP KK tasandil koheselt ei ilmnenu, kuid vastupanu oli oluline eelkõige ühiskondlikul tasandil, kuna kirja levitati massiliselt. Allakirjutanute suunal ilmnes aga tagakiusamist, näiteks tõrjumist ametialasel tasandil, laimu ajakirjanduses, läbiotsimisi, välisreiside piiramist jne. „40 kiri“ ei leidnud toonases ajakirjanduses kajastust ning avaldati esmakordselt täies mahus 1988. aastal ajakirjas Vikerkaar. Ühiskonnas kerkisid 1980. aastatel esile probleemid võõrtööjõu sissetoomise, olmetingimuste probleemide, nagu korterikitsikuse ja kaupade defitsiidi osas.³⁹

Majanduses andis teravamalt tunda üleüldine arengu pidurdumine ning kohalik majanduselu oli tugevalt üleliiduliste ametkondade kontrolli all. Majanduse ekstensiivne areng viis 1980. aastatel keskkonnaolude halvenemiseni ja võõrtööjõu massiline sissevool tõi kaasa eestlaste osatähtsuse langemiseni rahvastikus. Üheks kaasnähtuseks majandusliku arengu seiskumisel oli suurenev toiduainete ja tarbekaupade defitsiit.⁴⁰ 1985. aastal tõusis NLKP uueks peasekretäriks uuendusmeelne Mihhail Gorbatšov, kes võimuloleku ajal alustas reformidega ühiskondlikus korralduses, poliitikas ja majanduses. Glasnost ehk avalikustamine nägi ette salastatuse piiramist ühiskonnas ja meediaväljaannetes. Perestroika ehk uutmise nime all tuntud uus sotsialistliku režiimi ümberkorraldus pidi kaasa aitama majanduslikule arengule.⁴¹ Ent perestroika alguperioodil olid Nõukogude Liidu ja Eesti NSV vahelised suhted muutumatud. Murranguliseks kujunes aga Eesti NSVs 1986. aasta, mil avalikustati fosforiidi kaevandamise kava, mille tulemusel tekkis ühiskonna vastumeelsusena avalik fosforiidikampaania.⁴²

Nõukogude Eesti ajakirjandust uurinud Tiiu Kreegipuu sõnul oli ajakirjandus partei seisukohalt üheks olulisemaks vahendiks kommunistliku ideoloogia levikus, kuid oma ideoloogilist ülesannet ei suutnud ajakirjandus alati täita. Ühiskonna-alast kriitikat oli Nõukogude Liidu okupatsiooni aegses Eesti ajakirjanduses keeruline avaldada. Sageli tuginesid autorid trükisõna avaldamisel kontrolli mitmeastmelisusele – mida suuremat rolli meediaväljaanne üleliidulisel või riiklikul

---

³⁹ Kiin, S., Ruutsoo, R., Tarand, A. 40 kirja lugu. Tallinn: Olion, 1990. Lk 26, 107.; Vahtre, L. Stagnatsioon ja venestuskampaania. Lk 313, 317; Vahtre, L. Kultuur ja olme. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 355.

⁴⁰ Tomson, E. Eesti majandusajalugu 20. sajandil. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 1999. Lk 103.

⁴¹ Tannberg, T. Taasiseseisvumine. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 374.

⁴² Tomson, E. Eesti majandusajalugu 20. sajandil. Lk 113.

tasandil etendas, seda rangem oli ka selle sisu kontroll. Väiksemad väljaanded kasutasid leebemat kontrolli sageli ära, kuid see ei garanteerinud veel kriitilise sisu avaldamist. Suurematel meediaväljaannetel oli samaaegselt ka kohustus avaldada partei seisukohalt ideoloogiliselt olulist materjali.⁴³

Üheks kriitika avaldamise vahendiks kujunesid lugejakirjad, mida väljaannetes avaldati või millele vastati eraviisiliselt. Väljaannete toimetuste juures loodi sageli spetsiaalne ametikoht või osakond, mis tegeleks lugejakirjadega. Lugejakirjade avaldamise taga oli esialgselt propagandistlik soov esile tuua nõ tavainimese arvamust ja „rahvalähedust“, suurendamaks väljaande loetavust ja mõjukust ühiskonnas.⁴⁴ Teiseks meedia vastumeelsuse ja kriitika avaldamise vahendiks oli nn vaikimine. Ajakirjanduses rakendati seda kommunistliku ideoloogia rolli vähendamise näol, rõhutades selle asemel apoliitilist meelsust ja-teavet. Kriitikat peideti sageli ka ridade vahele, hoidmaks ära tsensori sekkumist. Ridade vahele kriitilise tooniga sisu peitmine kadus järk-järgult ära 1980. aastatel poliitiliste olude leevenemisel, kuniks tsensuur ajakirjanduses kaotati lõplikult 1990. aastal.⁴⁵ Ajakirjanike seas oli kõige levinum ridade vahele peitmise viis intertekstuaalsuse kasutamine – pealtnäha apoliitilisse teksti põimiti poliitiline või ideoloogiline sõnum läbi teksti, püüdes seeläbi delegitimiseerida avalikku poliitilist diskursust. Ideoloogilise vastumeelsuse üheks märgiks oli ka individuaalse perspektiivi rõhutamine Nõukogude kollektivistliku perspektiivi rõhutamise asemel. Sageli tuli kriitilise materjali avaldamisel kasuks ka tsensuuri mitmeastmelisuse ära kasutamine, tsensorite otsene mõjutamine, väljaande toimetamise ajalise surve esile toomine jne.⁴⁶

---

⁴³ Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. Lk 171, 185, 193–194.

⁴⁴ Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Lk 165–167.

⁴⁵ Kreegipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. Lk 45–47; Lauk, E. Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. Lk 30.

⁴⁶ Van Dijk, T. A. Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus. Tartu: Tartu ülikool, 2005. Lk 305–306; Kreegipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. Lk 50–53, 58, 60, 63.

1.3 Huumor ja satiir Nõukogude ühiskonnas

Satiir ja huumor olid Nõukogude Liidu ühiskonnas eri aegadel olulisel kohal, olles poliitilise ja sotsiaal-majandusliku kriitika vahendiks meedias ja trükisõnas. Satiir ja huumor andsid ka teavet ühiskondlikust meelsusest ja suundumustest.⁴⁷ Eesti keeles on satiiri asemel kasutusel olnud ka „huumor“ või „pilge“. Huumorika ja satiirilise sisu puhul on eristatavad kaks diskursust – nn ridade vahele peidetud huumor, mis oli sageli pilkav ning peidetud allegooriate ja metafooride taha ning avatud huumor, mille sisu oli lugejale kohe mõistetav ning mille eesmärk polnud otsene pilge millegi/kellegi aadressil. Nõukogude Liidu ühiskonnas, kus poliitiline opositsioon oli tasalülitatud ja avalik kommunistliku partei vastane kriitika keelatud, olid satiir ja huumor sageli peidetud. Kommunistlik kultuuripoliitika ja ideoloogia eristasid Veiko Märka sõnul omavahel inimlikku huumorit ja satiiri, viimast nähti eelkõige ideoloogilise relvana.⁴⁸

Poliitilise huumori uurija Maarja Lõhmus eristab Nõukogude Eesti satiiri ja huumori kajastamisel mitut perioodi: 1955–1979. aastad kui poliitilise huumori väljakujunemise periood, mil poliitilise satiiri ja pilke puhul kerkisid esile Sirp ja Vasar, ajaleht Edasi ja ajakiri Pikker, mille toimetustes töötasid elukutselised ajakirjanikud ja karikaturistid. Autor Veiko Märka sõnul domineeris alates 1970. aastatest seoses ühiskondlike muutustega Nõukogude Eesti huumoris „kommunistliku ideoloogia ees lõimitava pseudosatiiri“ asemel „nali nalja pärast“. See muutis Märka sõnul Pikri sisu, kus kerkis esile kvaliteetsem poliitiline satiir, seda ka seoses Harri Lehiste peatoimetajaks saamisega 1973. aastal.⁴⁹ Perioodil 1980–1987 tõusis seoses venestamisega ühiskonnas esile poliitiline huumor ja satiir, samas kui kriitiliste publikatsioonide avaldajaid karistati tugevamalt. Lõhmuse sõnul on lugejaskonna puhul märgata, et poliitilise ja ideoloogilise surve tugevnemisel oli huumor ühiskonnas jätkuvalt olulisel kohal, kuna huumorit ei nähtud kui ohtu poliitilisele režiimile.⁵⁰ Peamisteks pilkeobjektideks kujunesid rahvasuus ja ajakirjanduses parteitegelased, erinevad sise- ja välispoliitilised probleemid ning poliitilise režiimi ja ühiskonna kitsaskohad.⁵¹

---

⁴⁷ Lõhmus, M. Political correctness and political humour in Soviet Estonia and beyond. Lk 139, 142.

⁴⁸ Märka, V. Inetust pardipojast kevadise vasikani. Huumoribuumist Eesti telekanalites. – Teater. Muusika. Kino. (4) 2004. Tallinn: Perioodika. Lk 17–18.

⁴⁹ *Ibid.*; Lõhmus, M. Political correctness and political humour in Soviet Estonia and beyond. Lk 140.

⁵⁰ Lõhmus, M. Political correctness and political humour in Soviet Estonia and beyond. Lk 140, 143–144.

⁵¹ *Ibid.* Lk 145–146; Krikmann, A. Jokes in Soviet Estonia. Lk 62.

Nõukogude liiduvabariikides ilmus mitmeid satiiri- ja huumoriajakirju, mis paistsid silma ühiskonnakriitilise sisu poolest. Nõukogude Eestis oli tuntuimaks satiiriajakirjaks Pikker, mis oli Nõukogude Eestis eri perioodidel üks loetuimaid ajakirju ning peamine huumori- ja satiiri väljaanne Eestis. Ehkki Nõukogude Liidu kommunistlik propaganda ei soosinud otseselt huumoriajakirju, oli Pikker eestlastest lugejaskonna seas populaarne.⁵² Läti NSVs kujunes tuntuimaks satiiriajakirjaks *Dadzis*, Leedu NSVs *Šluota*. Kõikide liiduvabariikide satiiriajakirjade etaloniks oli tuntud *Крокодил*, kus avaldati peamiselt satiirilist sisu karikatuuride ja anekdootide näol ning teiste liiduvabariikide karikaturistide materjale.⁵³ Liiduvabariikide satiiriajakirjade ühisosaks oli pilge klassivaenlaste ja välisvaenlaste aadressil. Sarnaselt ajakirja Pikriga avaldati ka näiteks Leedu NSV peamises satiiriajakirjas *Šluota* arvukalt lugejakirju, mida kasutati kriitika tegemiseks sisevaenlaste, nagu tööpõlgurite, vaimulike, bürokraatide ja alkohoolikute suunal. Leedu autori Neringa Klumbytė hinnangul ei kajastanud *Šluota* alati kommunistliku partei agendat, kuid väljaandes rõhuti sotsialistlikele väärtustele, nagu anti-imperialism ja kollektivism. Karikatuurides kajastati sisevaenlasi ja ühiskonna-alaseid probleeme, nagu ebakvaliteetsed tooted ja teenused, defitsiit, tööalane hooletus jne. Karikatuurides oli aga kergem kriitilisi märkusi avaldada, kuna tsensuuriamet ei pruukinud peidetud kriitikat alati märgata.⁵⁴ Kelly Viksi hinnangul oli Pikris avaldatud karikatuuride sisu muutuv ning kajastasid vastava perioodi sündmusi, ühiskondlikke suundumusi ja probleeme. Näiteks olid enimlevinud välisvaenlased seotud Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia ja NATOga, harvem oli kujutatud välisvaenlasi isikuliselt. Sisevaenlastest oli karikatuuridel enim kujutatud riigimehi, direktoreid, alkohoolikuid ja tööpõlgureid.⁵⁵

---

⁵² Kõuts, R., Vihalemm, P. Triikisõna ja lugejaskond Eestis 1965–2004. – Vihalemm, P. (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikool, 2004. Lk 78.

⁵³ Ety, J. Graphic Satire in the Soviet Union: Krokodil's Political Cartoons. Jackson: University Press of Mississippi, 2019. Lk 4–6.

⁵⁴ Klumbytė, N. Communist Propaganda, Artistic Opposition, and Laughter in the Lithuanian Satire and Humor Journal *Šluota*, 1964–1985. – *Lituanus*, 60(3), 2014. Lk 9, 17–23.

⁵⁵ Viks, K. Välis- ja sisevaenlase kuvand ajakirja Pikker karikatuurides aastatel 1957–1989. Lk 44–46.

2. Ajakirjas Pikker avaldatud kriitika ja kriitikvastused aastatel 1978–1986

Pikris kajastub sotsiaal-majanduslik kriitika ajakirjas avaldatud följetonides, juhtkirjades ning rubriikides „Pipraveskist“, „Mis mureks?“ ja „Kajad ja vastukajad“. Keskmiselt sai Pikri toimetus aasta jooksul eri aastatel 5000–7000 kaastööd, lugejakirja ja kriitika-alast vastust. Pikri tiraaž vaadeldaval perioodil oli 60 000–70 000 eksemplari.⁵⁶ Käesolevas töös on vaatluse all perioodil 1978–1986 ilmunud ühiskonna-alane kriitika. Selle raames uuris autor 1978–1986 ilmunud Pikri väljaandeid, selgitamaks välja peamised ühiskonnaalased ja sotsiaal-majanduslikud probleemid mainimissageduste näol. Uurimuse käigus selgusid enimmainitud paigad, kust kriitikat avaldati ja enim kriitikavastuseid ja selgitusi avaldanud riigi- ja tööstusasutused.

Pikris avaldatud lugejakirjadest ja följetonide uurimisel selgus, et enimmainitud ühiskondlikud ja sotsiaal-majanduslikud probleemid perioodil 1978–1986 olid peamiselt seotud ebakvaliteetsete toodete ja teenuste (482 mainimist), töölase hooletuse ja tööeeskirjade rikkumise (293 mainimist) ning defitsiitsete kaupade ja teenustega (236). Lisaks on suuremal määral tähelepanu juhitud tähelepanu vargustele (168), ehitustööde seiskumisele või venimisele (127), bürokraatlikule asjaajamisele (118), pettustele (113), keskkonnaprobleemidele (92), kehvadele elamistingimustele (kütte ja veevärgiga seotud probleemid; 110), tootmisprobleemidele (114), transpordiprobleemidele (84) ja alkoholi liigtarvitamisele (79). Vähem mainiti probleeme nagu kaadripuudus (66), korrupsioon (54) ning avaldati otsesest või kaudset majanduse- (39), sisepoliitika- (22) või välispoliitikaga (52) seotud kriitikat. Peamiselt tuli kriitikat lugejakirjade kaudu, milles vihjati kindlatele probleemidele mõnes Eesti NSV asutuses või paigas.⁵⁷ Enimmainitud paigad aastatel 1978–1986 olid Tallinna linn, Harju rajoon, Pärnu rajoon, Tartu rajoon, Rapla rajoon ja Paide rajoon. Aastate vältel oli eri paikade mainimissagedus varieeruv, enim on sealjuures esil Tallinna linn ja Pärnu rajoon (vt Lisa 2).

---

⁵⁶ Ajakiri Pikker 1978–1986.

⁵⁷ *Ibid.*

2.1 Näiteid sotsiaal-majanduslikust kriitikast aastatel 1978–1986

Erinevatest Pikri numbritest oli sotsiaal-majanduslikest probleemidest selgelt esil ebakvaliteetsed tooted ja teenused. Ebakvaliteetsetest toodetest oli peamiselt mainitud toiduaineid ja tarbekaupu. Enim tekitasid tarbijates muret kala- ja puuviljatooted ning erinevad rõivad ja jalatsid. Vastulauses oli enamasti ära mainitud ka defektse kauba või teenuse põhjus või teatati töötajate noomimisest ja vastutusele võtmisest. Töölase hooletuse ja tööeeskirjade rikkumise puhul oli enamasti tegu ettevõtte või kolhoosiga, samuti oli üldiselt ära mainitud ka hooletuse tagajärg, näiteks ebakvaliteetne toode või teenus, mistõttu olid need kaks probleemi omavahel tugevalt seotud. Läbi aastate oli toodetest esil kala, nõnda kirjutab Pikker 1983. aastal sellest, kuidas Eesti NSVs müüdavad kalatooted on allapoole igasugust arvestust.⁵⁸ Nagu pea iga kriitilise avalduse puhul, lubas ka Eesti NSV Kalamajanduse Valitsus probleemide vastu võitlemiseks välja töötada konkreetsed abinõud.⁵⁹ Kriitikavastuse kirjust ENSV Ministrite Nõukogu Kalamajanduse Valitsuselt lähtub, et kala madal kvaliteet tulenes Läänemere tugevast reostatusest.⁶⁰

Defitsiitsetest kaupadest oli kõige rohkem viidatud toidu- ja tarbekaupade puudusele, üldjuhul oli viidatud kindlale kaubale, näiteks meeste talvesaapad või tapeediliim, millest puudust tunti. Defitsiidi puhul andsid vastuseid erinevad ENSV ministriumid, kes üldjuhul tunnistasid probleemi, kuid ei avaldanud defitsiidi tekkimise tagamaid. Üheks sagedasemaks probleemiks kujunes 1980. aastatel defitsiitsete kaupadega ümberkäimine. Näiteks kirjutatakse 1982. aasta Pikris sellest, kuidas erinevates kauplustes üle Eesti tagaukse kaudu kaupa müüakse ja defitsiitset kaupa vaid valitud isikutele hoiustatakse.⁶¹ Letialusele kaubandusele viidati vaadeldaval perioodil sageli. Varguste ja pettuste puhul oli enamasti esile toodud teo toimumispaik, vähesemal määral vihjati kellelegi isikuliselt. Vargused ja pettused üldjuhul tingisid teo toimepanijate karistamisega, tööalaselt peamiselt noomituse või töölt kõrvaldamisega. Raskematel juhtudel alustati toimetusele teadaolevalt süüasja menetlusega. Näiteks kirjutab Pikker 1980. aastal sellest, kuidas kaks noormeest röövkäikude järel otsustasid varastatud raha eest loomaaeda külastada. Ühe noormehe õnnetuseks jäi ta käest ilma, kui ta tiigripuuris resideeruda otsustas.⁶²

---

⁵⁸ Kadak, A. Pikker. (8) 26. aprill 1983. Lk 10–11.

⁵⁹ Pikker. (14) 26. juuli. Lk 2.

⁶⁰ Partei- ja nõukogude organite, asutuste ja ettevõtete vastused ajakirjas avaldatud kriitikale (nr. 13–24). RA, ERAF.9507.5.16, l. 68.

⁶¹ Pedak, V. Pikker. (11) 12. juuni 1982.

⁶² Kalju, J. Pikker. (11) 12. juuni 1980.

Üks sagedasemaid probleeme oli seotud töölase hooletuse ja sellest tulenevalt vargustega. Riisumisi leidis aset kõikjal – ehitusobjektidel, erahoonetes, tehastes, kolhoosides jne. Tüüpiline oli eelkõige ehitusobjektidelt ja tehastest varastamine, näiteks varastati 1981. aastal tootmiskoondisest Marat 3500 rubla väärtuses tooteid ja peeti paari kuu jooksul kinni 30 varast.⁶³ Tootmiskoondise peadirektori sõnul rakendati riisumiste ära hoidmiseks materjalide marsruut- ja kontrollsüsteem, kontrollreide ja peeti õiguslaseid loenguid.⁶⁴ Ühismajandite varguste puhul on ilmekad näited 1979. aastast, mil ühest Pärnu sovhoosist varastati 700 kg jõusööta, samal aastal varastati Aravete kolhoosist üle kolme tonni kartuleid. Pikri autorite hinnangul oli tegemist ebapiisava töölase järelevalve tulemusega.⁶⁵

Ehitustööde venimise puhul viidati otseselt ehituspaigale või hoonele, mis vajab hädasti remonti või mille ehitus seisis pikka aega. Perioodil 1978–1980 oli ehitustööde puhul mainitud sagedasti Moskva olümpiamängude purjeregati ettevalmistuste mõju, kuna peamine fookus ehituses läks olümpiaregati ettevalmistusteks ja Tallinna linna üldpildi korda tegemisele. Seetõttu jäid muud ehitustööd tagaplaanile ja mitmed teised projektid pooleli. Olümpiamängude aegne ehituskorraldus andis tunda ka aastaid hiljem – peamiseks ülesandeks kujunes fassaadide korrastamine ja muud ehitustööd lükkusid edasi. Ühele Tallinnas asuvale majale oodati veel kuus aastat peale olümpiamänge ehitajaid, kes korrastaks maja välisfassaadi ja trepid.⁶⁶ Pikker kirjutab 1978. aastal seoses Valga-Uulu tee remondi seiskumisega Teede Remondi ja Ehituse Trustile, mille vastusest lähtub, et vastava teelõigu remont on olümpiamängude purjeregati ettevalmistuste ja bituumeni piiratuse tõttu edasi lükatud. Eelisjärjekorras tegeles Teede Remondi ja Ehituse Trust purjeregati eel Tallinn-Pärnu-Ikla teede korrastamisega.⁶⁷ Ehituses oli ka üks peamisi probleeme seotud kultuurimälestuste konserveerimisega. 1986. aasta Pikker pühendas ehitusmälestiste jaoks isegi eraldi numbrilise, kus toodi esile kultuurimälestisi, mis olid riigivõimude poolt hooletusse jäetud.⁶⁸

---

⁶³ Pikker (4). 1982. Lk 10.

⁶⁴ Pikker (11). 12. juuni 1982.; Partei- ja nõukogude organite, asutuste ja ettevõtete vastused ajakirjas avaldatud kriitikale (nr. 1–12). RA, ERAF. 9507.5.7, l. 91.

⁶⁵ Pedak, V. Pikker. (11) 12. juuni 1979. Lk 11.

⁶⁶ Kuuskemaa, I. Pikker. (11) 12. juuni 1986. Lk 6.

⁶⁷ Partei- ja nõukogude organite, asutuste ja ettevõtete vastused ajakirjas avaldatud kriitikale. RA, ERAF.9507.4.17, l. 23.

⁶⁸ Pikker. (11) 12. juuni 1986.

Bürokratliku asjaajamise puhul on peamiselt viidatud kindlale asutusele või mõne teenuse/toote saamiseks kuluva asjaajamisele. Kriitikavastuses küll nenditakse probleemi, kuid vihjatakse jällegi asutuse reeglitele või seadustele. Võitluses bürokraatiaga tuuakse esile näiteid asutuste paberimajandusest ja üldist statistikat. Näiteks kirjutab Pikker 1986. aastal sellest, kuidas paberikäive kasvab iga-aastaselt ligi 50%, ehkki ebaseaduslik paberikäive oli rangelt reguleeritud.⁶⁹ Keskkonnaprobleemidest on peamiselt esil reostus, enamasti vihjati veereostusele ja keskkonnaohtlike jäätmete tekkele mõne ettevõtte või asutuse tegevuse või hooletuse tagajärjel. Sagedamini oli keskkonnaprobleemidele vihjatud mere-äärsetest piirkondadest, nagu Pärnu ja Tallinn ning kaevanduste ja tööstuste piirkondadest, näiteks Kundast ja Maardust. Keskkonnaprobleemide puhul oli sagedasemaks probleemiks reovesi, mis saastas elukeskkonda. Näiteks lekkis Rakvere Tärklise- ja Siirupikombinaadi Kärmu tsehhi töö tagajärjel kohalikku järve reovett, põhjustades seeläbi kahju kohalikule kajamajandusele ja reostades kohalike elanike puurkaevusid. Reostuse põhjuseks oli tsehhi töötajate sõnul puhastusseadmete puudus.⁷⁰ Asjaolusid kommenteerisid Rakvere rajooni täitevkomitee, Vihula külanõukogu, kohalik kalainspektor ja kombinaadi esindaja. Reostusega seotud probleemile pani punkti Eesti NSV metsamajanduse, ENSV toiduainete tööstuse ministereiumi ja looduskaitse ministereiumi ja Ida-Balti Basseini Kalavarude Kaitse ja Taastamise ning Kalapüügi Reguleerimise Valitsuse ülema vastused Kärmu tsehhi sulgemise osas, kuna tsehhi tehnoloogia oli amortiseerunud ja tootmistehnika aegunud. Reovee ulatuslik sattumine kohalikku veekogusse oli ministereiumide sõnul tsehhi juhtkonna hooletuse tagajärg.⁷¹ Kaks aastat hiljem teatas Rakvere Rahvakohus, et ENSV Ülemkohus määras kombinaadijuhtidele kaks aastat tingimusi vangistust ja 2400-rublase trahvi.⁷²

Elamistingimuste puhul tekitasid probleeme peamiselt veevarustus ja soojustus. Elamistingimustega seotud probleemide puhul oli kõige enam toimetusele kirjutatud Lasnamäe ja Annelinna kortermajadest. Nii kurdetakse äsjaalminud kortermajades kütteprobleemide, veega seotud probleemide jt olmeprobleemide üle. Lasnamäelt kirjutatakse Pikri toimetusele järgnevalt: „Esimestel ja viimastel korrustel kipub vesi ära külmuma. Majavalitsuse arvates on jäetud tegemata ettenähtud soojusisolatsioon/.../ Ülemised korrused külmad. Mitmel pool tungib vesi

---

⁶⁹ Spriit, E. Pikker. (8) 26. aprill 1986. Lk 10.

⁷⁰ Pikker. (18) 26. oktoober 1978. Lk 10.

⁷¹ Pikker. (23) 12. detsember 1978. Lk 2.

⁷² Pikker. (5) 12. märts 1980. Lk 2.

rõdude ja lae vahelt korteritesse, katus laseb läbi“.⁷³ Teiseks probleemiks elamispindade puhul olid pikaleveninud korterijärjekorrad ja sellega kaasnev bürokraatlik asjaajamine.⁷⁴ 1984. aasta Pikris kirjutatakse korteriostu probleemide kohta järgmist: „Kuigi viimastel aastakümnetel on Tallinnasse kerkinud terved uued linnaosad, pole ikka veel niikaugale jõutud, et kortereid seisaks reservis. Et kes vajab, see kohe saab! Seda tühimikku tõttavad täitma need, kellel on kasutada mitu korterit. Muidugi puhtast ligimesearmastusest, üksnes pisitillukese materiaalse hüvituse eest. Ja sedagi vaid seetõttu, et korterivajajad on peavarju eest nõus maksma hingehinda.“⁷⁵

Tootmisprobleemid olid sagedasti seotud ettevõtte või asutuse majanduslike raskustega, seda sageli mõne tooraine, tootmisseade või selle varuosa defitsiidi tagajärjel. Üldiselt pöördui tootmisprobleemide puhul toimetuse poole otse mõnest ettevõttest või kolhoosist. Tootmisprobleemide üks peamisi esindajaid oli tsemenditehas Punane Kunda, mis eri aastatel paistis silma näiteks tootmisplaani mittetäitmise ja tehnilise mahajäämuse poolest, lisaks paistis tehas silma õhu ja vee reostamise poolest.⁷⁶ Transpordi puhul tekitasid enim probleeme ühistransport ja kehvad teeolud. Sagedasti tekitasid probleeme ka bensiini vähene kättesaadavus või väär bensiinitalongidega ümberkäimine. Näiteks kirjutab Pikker 1984. aastal sellest, kuidas kolme kuuga konfiskeeriti Eesti NSV tanklates üle 24 000 liitri ulatuses ebaseaduslikke bensiinitalonge.⁷⁷

Alkoholi kuritarvitamise puhul oli kõige enam vihjatud alkoholijoobes töötajatele ja autojuhtidele, mõnevõrra vähem ka alkohoolikutele. Alkoholi liigtarvitamise kaasnähtusteks olid sagedased tööõnnetused, millele ka Pikker tähelepanu pööras. Näiteks hukkus 1983. aastal Tarvastu kolhoosis traktorist, õnnetuse juurdlusel leiti, et surma põhjustasid mitteohutud töötingimused ja ebakaine olek.⁷⁸ Alkoholi kuritarvitamisele viitamine hoogustus alates 1985. aastast, mil üleliiduliselt alustati avalikku kampaaniat alkoholismi vastu ja kehtestati alkoholimüügi piirangud. 1985. aastal alanud võitlust alkoholi liigtarvitamise vastu illustreerib juhtkiri „Läbi raskuste karskuse poole“, kus kõneldakse töökollektiivides levinud alkoholilembusest.⁷⁹ Alkoholimüügi

---

⁷³ Kass, K. Pikker. (2) 26. jaanuar 1979. Lk 11.

⁷⁴ Spriit, E. Pikker. (15) 12. september 1979. Lk 10.

⁷⁵ Saar, K. Pikker (13) 12. juuli 1984. Lk 10.

⁷⁶ Pikker. (3) 12. veebruar 1979. Lk 5.; Sõge, E. Pikker. (19) 12. november 1984. Lk 9.

⁷⁷ Spriit, E. Pikker. (10) 26. mai 1984. Lk 10.

⁷⁸ Partei- ja nõukogude organite, asutuste ja ettevõtete vastused ajakirjas avaldatud kriitikale (nr. 1–24). RA, ERAF.9507.6.4, l. 134–135.

⁷⁹ Haug, A. Pikker. (19) 12. oktoober 1985. Lk 3.

piiramine tekitas ka raskusi majanduses, kuna jaekäibeplaani täitmiseks pidid kauplused alkohoolsete jookide asemel müüma muud kaupa, mis tekitas probleeme paljudes kauplustes.⁸⁰ Kaadripuuduse puhul kirjutati toimetusele otse asutusest või ettevõttest ning vihjati sellele seoses tootmisprobleemidega. Üheks Pikri peamiseks uurimisobjektiks kujunes ka tootmine kolhoosides. Nii näiteks kirjutatakse, kuidas 1984. aastal Varbla kolhoosis suurenes loomade suremus 4,4 korda, põhjustena tuuakse esile puudulikku veterinaarteenust ja riknenud sööta.⁸¹

Korruptsiooni kahtluse korral pöörduti seoses mõne asutusega või kahtlustusega, harvemini süüdistati kedagi isikuliselt korruptiivses käitumises. Altkäemaksust räägib kurioosne juhtum, mil naisterahvas andis vabatahtlikult ennast SORVVOs⁸² üles seoses altkäemaksu andmisega elamispinna eraldamiseks. Altkäemaksu andja pääses kriminaalvastutusest, ent altkäemaksuvõtjale, korteriorderite välja kirjutajale, määrati üheksa aasta pikkune vangistus.⁸³ Otsest või kaudset majanduskriitikat avaldati peamiselt seoses defitsiidi või tootmisprobleemidega, samuti üleliidulise majanduspoliitika suunal. Sisepoliitika-alast kriitikat avaldati harvem ning peamiselt mõne laiemalt levinud probleemi korral, nt ehituse või transpordiga seoses. Ka on sisepoliitilises esil Nõukogude Liidu sisepoliitika laiemalt. Näiteks kritiseeriti plaanimajandust ning ekstensiivset majandamist. Välispoliitilist kriitikat avaldati kuni 1983. aastani harva, samast aastast hakatakse avaldama välispoliitilist kriitikat eraldi rubriigis, kus peamiselt ironiseeriti USA ja teiste lääneriikide suunal. Välispoliitilises kriitikas oli peamiselt vaatluse all Ameerika Ühendriigid, Inglismaa ja Saksa Liitvabariik. Näiteks kritiseerib Vambola Põder 1984. aastal USA president Ronald Reaganit ja tema üldist välispoliitilist kurssi, viidates USA ühiskonna murekohtadele ja suurtele sõjalistele kulutustele.⁸⁴ Välispoliitikat kajastavas rubriigis „Raja taga“ kirjutatakse 1985. aastal ka sellest, kuidas välis-Eesti kogukondades eesti keele oskus ja seltsielu hääbumas on.⁸⁵

Rubriigis „Kajad ja vastukajad“ avaldati lugejakirju, millele toimetuse avaldas vastava ametkonna või institutsiooni-poolse vastuse. Üks tüüpilisemaid näiteid pärineb aastast 1978: „Mustla linna elanikud tundsid oma kirjas huvi: Miks A. Rulli t. 32 kapitaalremont on veninud juba kahele

---

⁸⁰ Pilve, I. Pikker. (3) 12. veebruar 1985. Lk 11.

⁸¹ Saar, E. Pikker. (1) 12. jaanuar 1985. Lk 11.

⁸² SORVVO – sotsialistliku omandi riisumise vastu võitlemise osakond.

⁸³ Spriit, E. Pikker. (22) 26. november 1984. Lk 10–11.

⁸⁴ Põder, V. Pikker. (2) 26. jaanuar 1984. Lk 13.

⁸⁵ Tare, R. Pikker. (13) 12. juuli 1985. Lk 13.

aastale, kuid lõppu pole veel näha? Viljandi rajooni täitevkomitee kommunaalmajanduse osakonna juhataja R. Vist teatas, et remondibrigaad tühistas möödunud suvel lepingu ja läks tööle Tarvastu kolhoosi, kus pakuti suuremat palka. Praegu töötab elamu juures viis meest, töödega jõutakse lõpule II kvartalis.⁸⁶ Rubriigis „Mis mureks“ avaldati erinevate asutuste murekirju. Nii kirjutab 1981. aastal Rakvere Teeninduskombinaadi „Viru“ nahaparkimise jaoskonna meister Juta Vikkov sellest, et nende jaoskond on ülekoormatud ja tehnika amortiseerunud. Lisaks kimbutas neid juba kümnendat aastat ruumikitsikus ja tootmisvahendite defitsiit.⁸⁷ Hiljem teatas Eesti NSV teenindusministeeriumi esindaja, et jaoskonnale telliti uued masinad ja alustati remondiga. Rakvere rajooni RSN TK esimees soovitas nahaparkimise töökojal hoopis vähendada senist töömahtu ja tegeleda muude ametialaste probleemidega.⁸⁸

Sotsiaal-majanduse-alasest kriitikast lähtub, et eri perioodidel olid esil erinevad ühiskonnaalased probleemid (vt Lisa 1). Läbivaks probleemiks vaadeldaval perioodil oli tööalane hooletus ja tööeeskirjade rikkumine. Tööalasele hooletusele viitamine kasvas hüppeliselt 1981. aastal, mitmekordistudes võrreldes varasemaga. Näiteks oli 1980. aastal viidatud tööalasele hooletusele 42 korral, 1981. aastal viidati samale probleemile 83 korral. Järgnevatel aastatel jätkus samale probleemile viitamine langustrendis, jõudes 1985. aastal eelnevale tasemele (42 viidet). 1986. aastal viidati tööalasele hooletusele 48 korral. Teiseks üheks enimlevinud probleemiks kujunes defitsiit (tarbekaupade, tootmisvahendite, toiduainete jms puudus). 1978. aastal viidati defitsiitsetele toodetele 18 korral, samast aastast jätkas defitsiidile viitamine tõusutrendi, jõudes 1981. aastal 45 viitamiseni. Kuni 1983. aastani defitsiitsetele toodetele viitamine vaibus, jätkates seejärel aeglast tõusu. Läbivalt olid vaadeldaval perioodil sotsiaal-majanduslikest probleemidest esil ebakvaliteetsed tooted ja teenused, millele viitamine oli vaadeldaval perioodil üldjoontes tõusutrendis. 1980. aasta jooksul käesolevale probleemile viitamine langeb, seejärel aga kahekordistub võrreldes 1978. aasta tasemega (vrd 21 ja 42 viidet). Järgnevatel aastatel ebakvaliteetsetele toodetele ja teenustele viitamine langeb, ent 1985. aasta jooksul taas tõuseb (38 viitamist).

Üheks enimkajastatud sotsiaal-majanduslikuks probleemiks vaadeldaval perioodil kujunesid vargused. Võrreldes 1978. aasta viitamisega kolmekordistub varguste kajastus 1982. aastaks (vrd

---

⁸⁶ Pikker. (4) 26. veebruar 1978. Lk 2.

⁸⁷ Suumann, S. Pikker. (11) 12. juuni 1981. Lk 11.

⁸⁸ Pikker. (17) 12. september 1981. Lk 2.; Pikker. (19) 12. oktoober 1981. Lk 2.

üheksa ja 32 viitamist), jätkates seejärel langustrendi. 1985. aasta jooksul teeb varguste kajastus taas väiksemas mahus tõusu (vrd 12 ja 20 viidet). Ehitustöödega seotud probleemidele viitamine oli käesoleval perioodil üldjuhul tõusev, 1978. aastal viidati ehitusega seotud murekohtadele üheksal korral, 1986. aastal juba 21 korral. Bürookraatlikule asjaajamisele viitamine oli aastate vältel selgelt kõikuv – 1978. aastal viidati bürookraatlikule asjaajamisele 14 korral, 1986. aastal 21 korral. Pettustele viitamine oli üldjoontes käsikäes tööeeskirjade rikkumisega, mille kajastus oli samuti aastate vältel selgelt kõikuv. 1978. aastal viidati pettustele kaheksal korral, jõudes 1986. aastal 7 viitamiseni. Sarnaselt eelkäsitletud sotsiaal-majanduslike probleemidega oli keskkonnaga seotud probleemidele viitamine samuti kõikuv – 1978. aastal viidati sellele neljal korral, 1986. aastal samuti neljal korral, vahepealsel perioodil keskkonnateemade kajastus neljakordistus (1981. ja 1983. aastal 17 viitamist).

Ebasobivatele elamistingimustele viitamine oli vaadeldaval perioodil üldjuhul ühtlane, ent kajastus kahekordistus 1986. aastal võrreldes 1978. aastaga (vrd 8 ja 16 viitamist). Tootmisprobleemide kajastus oli samuti tihedalt seotud üldise majandusalase kriitikaga. 1978. aastal viidati tootmisega seotud probleemidele viiel korral, 1983. aastal aga 23 korral, jätkates seejärel langust (1986. aastal 13 viidet). Transpordiprobleemide kajastus oli üldjuhul ühtlane – 1978. aastal kajastati transpordiga seotud probleeme üheksal korral, 1986. aastal 13 korral. Alkoholi kuritarvitamise kajastus oli Pikri sisus selgelt tõusvas trendis, 1978. aastal viidati alkoholi liigtarvitamisele neljal korral, 1986. aastal juba 16 korral. Korruptsioonile viitamine oli Pikri veergudel vaadeldaval perioodil pigem ühtlane – 1978. aastal viidati korruptsioonile kaheksal korral, 1986. aastal seitsmel korral.

Erinevalt teistest sotsiaal-majanduse-alastest probleemidest olid välispoliitika, sisepoliitika ja üldine majanduskriitika selgelt esil alates 1981. ja 1983. aastast. 1981. aasta eel polnud Pikri veergudel selgelt välis-, sise- ja majandusalast kriitikat avaldatud. Välispoliitika-alast kriitikat avaldati alates 1984. aastast rubriigis „Raja taga“ (22 viidet), jõudes 1986. aastal kuue viitamiseni. Selgelt majandusalast kriitikat, eelkõige plaanimajanduse suunal, hakati avaldama alles 1981. aastal (4 viidet), jõudes 1986. aastal 16 viitamiseni. Sisepoliitika-alane kriitika oli selgelt tihedalt seotud üldise sotsiaal-majanduse-alase kriitikaga, mida avaldati selgepiirilisel alates 1981. aastast (5 viidet), jätkates seejärel tõusutrendi (1986. aastal 13 viidet).

2.2 Pikri toimetuse suhestumine kriitikasse

Pikri toimetuse sekretär Kalju Kass võtab ajakirjanduses avaldatud kriitika järgnevalt kokku: „Mis saladus see enam on, et kriitilised kirjutised juhtusid vahepealsel stagnatsiooniperioodil teinekord nagu kännu taha kinni jääma. Juhtus sedagi, et ajakirjanik alles kavandas oma lugu, aga juba hakkasid helisema telefonid, mustad ja valged: kas selline kriitika ikka on õigeaegne, otstarbekas, küllalt põhjendatud?... Kõik iseenesest asjalikud küsimused, aga alatooniga. /.../ Pärast niisuguseid helistamisi aga taipas rahulikuma loomuga lehemees vihjet ja jättis sulepea taskusse. /.../ Veel tahaks rääkida ühest siamaani kehtinud raudreeglist, mis nõudis, et ajakirjanik, kes esineb printsiipiaalse kriitikaga, peab ka positiivse prorammii ette kandma, ära näitama, kuidas viga parandada saaks. Muidu võib jääda mulje, et probleem polegi lahendatav ja mis siis arvata võidak! Just selle reegli tõttu tekkisid “tabuteemad”, mida XXVII kongressil silmas peeti, kui rõhutati, et kõigest peab rääkima ausalt ja avameelselt. Ajakirjanik on diagnostik, mitte raviarst. Ja olekski naljakas mõelda, et žurnalist, kes ehk tunneb küll paljusid elu alasid, aga mitte ühtegi nii põhjalikult nagu sel alal erihariduse saanud spetsialistid, oskaks viimastele igakord ette kirjutada, mida teha tuleks. On täiesti mõeldav, et ajakirjanduses tõstatatud probleemi peavad asuma lahendama mitte ainult ühe, vaid paljude alade spetsialistid. Kui probleem on tõeline, siis sellele lahendus ka leitakse. Ent kes selle leiab, ei pea iga kord ajakirjaniku asi olema!”⁸⁹

Kalju Kassi sõnul oli alates Gorbatšovi võimuletulekust saati levimas teatav kriitikalaine, kuid tema sõnul oleks avaldatud kriitikast suuremat kasu saadud, kui ajakirjandus pöördunuks ametkondade asemel otse neid koordineerivate asutuste ja võimude poole. Ehkki kriitikast oli enamasti kasu, polnud Kassi arvates ajakirjanik kõikvõimalike murede lahendaja, vaid isik, kes probleemidele tähelepanu osutas. Teisalt meenutab Pikri endine peatoimetaja Raik Aarma seda, kuidas mõnikord oli keeruline tõmmata piiri mõistliku kriitika ja Nõukogude võimu laimamise vahel – „„Rahva Hääle“ ideoloogiatöö osakonna toimetajana ja satiiriajakirja „Pikker“ peatoimetajana tuli mul üsnagi tihti tagasi tõrjuda kaastööd, milles oli kaotatud piir, kus lõpeb opositsioon üksikute ebapopulaarsete parteitöötajate vastu ja algab umbusaldus nõukogude võimu vastu üldse. Ja kätt südamele pannes pean tunnistama: ega selle piiri tõmbamine alati nii lihtne polnudki!”⁹⁰ Pikri toimetuse kirjade osakonna toimetaja Arkadius Korpi hinnangul saadeti 1982.

⁸⁹ Kass, K. Pikker. (9) 12. mai 1986. Lk 3.

⁹⁰ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut. Aarma, Raik. Meenutusi ja tähelepanekuid. RA, ERAF 247.78.381, l. 28.

aastal Pikri toimetusele keskmiselt 5000 kaastööd, iga neljas või viies neist jõudis ajakirjaveergudele. Korp sedastas kaastööde kohta järgmist: „Küllalt suure osa ajakirja mahust võtab enda alla konkreetse suunitlusega materjal – lugejate kirjad, följetonid, mitmesuguses vormis lühilood, kirja- ja kriitikavastused. Puudusi ja pahesid, paraku, jätkub, ikka peab keegi neile näpuga näitama või neid siis tulise satiirirelvaga kõrvetama.“⁹¹

Toimetuse juhtkirjades on levinumad teemad seotud huumoriga, lisaks ka päevakajaliste sotsiaal-majanduslike probleemide, näiteks hulkurluse⁹², keskkonnaprobleemide ja reostuse⁹³, alkoholi liigtarvitamise⁹⁴ ning töajärgprobleemidega.⁹⁵ Alkoholi liigtarvitamise üle ironiseeriti jutustustes ja peamiselt karikatuurides. Iga-aastaselt oli päevakorras ka EKP KK aasta pleenumitel kajastatu, mille põhjal tõsteti esile erinevaid probleeme ja kitsaskohti ning avaldati karikatuure. Kolumnis „Pipraveskist“ avaldati lühemaid teateid ja lugejakirju, kus ironiseerides kajastati puudusi mõnes asutuses või sotsiaal-majanduslikel teemadel. Sageli pöörati probleemidele tähelepanu läbi huumoriprisma: näiteks kirjutati 1978. aasta Pikri viimases numbris Tartu tänavate heakorrast järgnevalt: „„Ma prahti näen, ma prahti näen ja tänavatelt vastu vilgub see,“ kuuldu Tartu tänavatelt, kus heakorraprobleemidega esineb veel ajutisi raskusi.“⁹⁶ Kirjades tunti muret kõikvõimalikke probleemide üle. Näiteks kirjutab kodanik V. Sander 1982. aastal Pikri toimetusele järgnevalt: „Sindis on heakord käest ära. Pargipingid ja prügiurnid pekstakse puruks, keeratakse kummuli või tassitakse jökke. Kus on, küsib kirja autor, korraldajate silmad?“⁹⁷

Pikri veergudel said sageli sõna Eesti NSV juhtivtegelased ja rahvasaadikud. Nii kirjutab Eesti NSV prokurör Karl Kimmel 1985. aasta Pikris sellest, kuidas töötajate heaolu eest hoolitsemine ja nende õiguslik kaitse on kujunenud tema põhiülesandeks. Kimmel rõhutab, et tema sõnul loetakse ajakirja suure huviga ning kõikvõimalikud petmised ja vargused väärivad satiirilist kajastust Pikri veergudel.⁹⁸ Toonane Pikri peatoimetaja Harri Lehist võtab kriitika-avaldused kokku järgmiselt: „Jaan Jensenil oli õigus – satiir ja huumor ei ole parandanud veel ühtegi praakdetaili, kasvatanud lisatõnne kartuleid, lükanud viltust majaseina sirgeks. See ei olegi satiiri ja huumori ülesanne.

---

⁹¹ Korp, A. Pikker. (12) 26. juuni 1982. Lk 4.

⁹² Pikker. (9) 12. mai 1978. Lk 3.

⁹³ Pikker. (15) 12. september 1978. Lk 3; Pikker. (1) 12. jaanuar 1981. Lk 3.

⁹⁴ Pikker. (18) 26. oktoober 1978. Lk 3.

⁹⁵ Pikker. (20) 26. november 1979. Lk 3.

⁹⁶ Pikker. (24) 26. detsember 1978. Lk 11.

⁹⁷ Pikker. (9) 12. mai 1982. Lk 11.

⁹⁸ Kimmel, K. Pikker. (3) 12. veebruar 1985. Lk 13.

Konkreetne töö, korraloomine ettevõtetes, majandeid, asutustes ei ole huumori ega satiiri ülesanne. See võib olla küll kõrvalprodukt üksikutel juhtudel, kõige selle jaoks on meil organeid ja instantsse kuhjaga. Satiir ja huumor peavad mõjutama inimeste teadvust. Satiir ja huumor peavad välja naerma pahesid ja naeru kaudu toetama head. See on lõppude lõpuks eituse eitamine, ei midagi muud.⁹⁹

Kriitika-avaldusi kokku võttes ning ühiskondlikke arenguid ja sündmusi arvestades kajastati ajakirjas vähesel määral suuremaid ühiskondlikke sündmusi või jäid need ajakirja huviorbiidist välja. Näiteks 1980. aasta sündmusi, välja arvatud Pirital toimunud Moskva olümpiamängude purjeregatti, pole Pikker kajastanud, avaldatud pole kirju või kriitikat seoses noorterahutuste ja 40 kirjaga. Teisalt on kajastatud pikemalt olümpiamängude purjeregatti ja selle mõju ehituses. Igal aastal pöörati tähelepanu EKP KK pleenumitele, seda eelkõige juhtkirjades. Seal kohal rõhutati näiteks võitlust korruptsiooni ja vargustega. Vähesemal määral pöörati Pikris tähelepanu või vihjati kaudselt venestamispoliitikale, seda eelkõige seoses eesti keele ja eestikeelse haridusega. Sealjuures tõsteti esile vene keele mõju eesti keelele – näiteks vihjati ametkondade ja asutuste kantseliitliku ilmega ja liigselt venepärastele nimedele.

Statistiliselt omandas kriitika olulise osa Pikri sisust alates 1980. aastate algupoolest, mil leheruumi kasutati laiemalt lugejakirjade ja kriitiliste märkuste avaldamiseks. Erinevatel aastatel olid esil erinevad teemad ja ühiskonnaolusid puudutavad murekohad, ent üldjoontes domineerisid avaldatud kriitikas kindlad teemad, nagu tööalane hooletus ja töödistsipliini rikkumine, defitsiit ja ebakvaliteetsete kaupade ja teenustega seotud probleemid. Selgemaid trende on näha näiteks alkoholismivastase võitluse kampaania ajast, mil leheveergudel pöörati sagedamini tähelepanu alkoholi liigtarvitamisele. Samamoodi avaldati alates 1980. aastate keskpaigast üha selgemalt majandusalast kriitikat, milles tõsteti selgelt esile plaanimajanduse kitsaskohti ja mõju kohalikule majandusele.

---

⁹⁹ Pikker. (3) 12. veebruar 1985. Lk 5.

2.3 Ajakirjas Pikker avaldatud kriitikavastused

Pikri ajakirja esimesel lehel oli vaadeldaval perioodil eraldiseisev rubriik, kus erinevad asutused ja institutsioonid said avaldada vastukriitikat ja kriitikavastuseid Pikris ilmunud kriitika ja muude probleemide suunal. Kriitikavastuseid avaldasid peamiselt ETKVL¹⁰⁰, Eesti NSV Kaubandusministeerium, Eesti NSV Põllumajandusministeerium, Tallinna linna RSN TK¹⁰¹, Eesti NSV Agrotööstuskomitee (Eesti NSV Agrotööstuskoondis), Eesti NSV Teenindusministeerium, Eesti NSV Toiduainetööstuse Ministeerium, Tartu linna RSN TK, ja nende asutuste allosakonnad. Harvematel juhtudel avaldasid vastuseid ka ENSV prokuratuur ja üleliidulised asutused- või ministeeriumid.¹⁰² Pikris avaldatud kriitikavastused olid üldjuhul kokkuvõtted mõne asutuse või ettevõtte kirjalikust vastusest väljaandes avaldatud kriitikale. Üldjuhul selgitati mõne probleemi ilmumise asjaolusid, peamiselt on asutused avaldatud kriitikaga nõus ja tunnistavad probleemi, väga harvadel juhtudel eitati avaldatud kriitikas esile toodud asjaolusid. Seejärel on esile toodud probleemi lahendamiseks rakendatud abinõud, milleks oli peamiselt vastutava töötaja noomimine ja vastutusele võtmine, asjaolude täpsem uurimine või otseste lahenduste otsimine.

Pikri toimetus tegeles ilmnenu probleemidega seni, kuni leiti sobiv lahendus. Sageli tuli ette juhtumeid, mil asutused olid andnud lubaduse probleemidega tegelemiseks, ent sobiv lahendus jäi leidmata. Nõnda on vihjatud mitmel pool elamistingimustega seotud probleemidega, mil mõne linna või rajooni täitevkomitee on mure lahendamisel mitmeid kuid või aastaid venitanud. Üheks pikemate juhtumite näiteks on kolm aastat kestnud saaga Viljandis asunud katlamaja ümber, mille puhul käis Pikri toimetus kahel korral kohapeal asja uurimas ja töötas läbi kogu katlamajaga seotud dokumentatsiooni ja kirjevahetuse. Probleemiks oli katlakütjate hooletus ja sagedased avariid, mille tõttu kannatasid kohalikud elanikud. Kogu probleem sai lahenduse kolm aastat hiljem Elamute Eksploatatsiooni Valitsuses tehtud ümberarvestustega.¹⁰³ Kriitikaavalduste puhul pole Pikker mainimata jätnud kriitikavastuste üldsõnalisust: „Kindlasti ei jäänud lugejale märkamata, et mitmed vastused olid ümmargused ja üldsõnalised. Konkreetne kriitika eeldab ka konkreetset vastust.“¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ ETKVL – Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit.

¹⁰¹ RSN TK – Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee.

¹⁰² Ajakiri Pikker 1978–1986.

¹⁰³ Koržets, V., Korp, A. Pikker. (8) 26. aprill 1979. Lk 8.

¹⁰⁴ Pikker. (21) 12. november 1985. Lk 2.

Mõnikord ei pruukinud kriitika ühtida asutuse arvamusega. Näiteks kirjutab kondiitritoodete vabrik Kalev Pikri toimetusele avaldatud kriitika valguses sellest, et toodangu pakendi välimuse puhul kriitika avaldamine võrdub otseselt tarbija maitse alahindamisega ja solvamisega.¹⁰⁵ Avaldatud kriitika ei jäänud üldjuhul vastuseta. Sageli avaldati Pikri toimetusele tänu selle eest, et erinevatele ühiskonnaalastele probleemidele tähelepanu pööratud on. Üldjuhul võeti kriitikavastustes kriitilised avaldused omaks ning nenditi probleemi sisu, seejärel hoiti kirjavahetuse teel toimetust probleemi lahenduskäikudega kursis. Eriti olid sellest huvitatud erinevad kolhoosid ja erinevad ettevõtted, kes olid huvitatud enda ja oma töötajate maine säästmisest. Kriitikat avaldati Pikri veergudel lühendatud mahus, vähestel juhtudel avaldati kogu tagasiside ja kriitikavastused täies mahus.

Omaette probleemiks kujunes Pikri toimetuse jaoks tsensuuriametkonna järelevalve. Pikri toimetusest olid enim Glavliti fookuses karikaturistid, nagu Heinz Valk ja Heiki Ernits. Tsensuuriametkonna materjale Pikri kohta on säilinud väheselt, ent erinevates Eesti NSV ajakirjandust ja tsensuuri käsitletavates teostes on esile toodud mitmeid juhtumeid seoses Pikri tsenseerimisega. Üks markantsemaid näiteid Pikri tsenseerimisest pärineb aastast 1979 (vt Lisa 3), mil karikaturist Heiki Ernits kujutas lasteaastale pühendatud karikatuuril Uljanovite perekonda. Pereisa kõrval, kes muuseas kannab rinnas Nõukogude Liidu toodete kvaliteedimärki, istub Vladimir Iljitš Lenin (sünninimi Uljanov), kelle kujutamise oli ette nähtud vaid kindlatele ja usaldusväärsetele Nõukogude Liidu kunstnikutele. Pikri toimetusele ja tsensurile, kes karikatuuri sisu ideoloogilisi vigu ei märganud, ei jäänud see juhtum tagajärgedeta. Pikri peatoimetaja sai tsensuuriametkonnalt noomitused ning karikatuuri autor Heiki Ernits oli sunnitud katkestama õpingud Moskva filmikoolis.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵ Partei- ja nõukogude organite, asutuste ja ettevõtete vastused ajakirjas avaldatud kriitikale (nr. 1–12). RA, ERAF. 9507.5. 15, l. 133.

¹⁰⁶ Hennoste, T., Kurvits, R. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Lk 123.

Kokkuvõte

Eesti NSV meediasüsteem oli allutatud ühtsele üleliidulisele kontrollile, toonane ajakirjandus pidi vastama kommunistliku partei ideoloogilistele standarditele ja läbima publitseerimise eel tsensuuriametkonna kontrolli. Ajakirjandust juhtis Nõukogude Eestis kõrgemal tasemel EKP KK büroo, mis andis suuniseid ajakirjanduse toimimisel ning trükisõna avaldamisel. Keelatud oli avaldada kriitikat, mis oleks kahjustanud võimude ja kommunistliku partei kuvandit ühiskonnas. Surve ajakirjandusele ja sellealane kontroll varieerus vastavalt ühiskondlikele sündmustele. Poliitiliste olude lõdvenemisel vähenes väljaannetes poliitiline diskursus ning ajakirjanduses avaldati varasemast enam kriitilisi materjale. Nõukogude Eestis tugevnes seoses venestamislainega 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses kontroll ajakirjanduse ja trükisõna üle. Meedia-alane kontroll lõdvenes 1980. aastate teises pooles seoses Nõukogude Liidu uue majandus- ja avalikustamispoliitikaga.

Huumor oli Nõukogude Eesti ühiskonnas olulisel kohal – eri aegadel ironiseeriti parteiladviku üle ning kritiseeriti Nõukogude võimu läbi huumoriprisma. Ühiskonnas oli huumor olulisel kohal ka seetõttu, et Nõukogude võim ei näinud selles üldjuhul ohtu poliitilisele režiimile. Huumor ja satiir olid poliitilise ja sotsiaal-majandusliku kriitika vahendiks meedias ja trükisõnas ning andsid teavet ühiskonna meelsusest ja suundumustest. Üheks oluliseks huumori ja satiiri avaldamise väljundiks kujunesid Nõukogude Liidus satiiri-ja huumoriajakirjad, kus avaldati ühiskonnakriitilist satiiri. Nõukogude Eestis oli loetuim satiirajakiri Pikker, mis kujunes üheks peamiseks huumori-ja satiiri väljaandeks Eestis.

Käesolevas töö eesmärgiks oli uurida ajakirjas Pikker avaldatud sotsiaal-majanduslikku kriitikat perioodil 1978–1986. Uurimuse keskmes olid Pikri numbrid aastatest 1978–1986, Pikri toimetusest säilinud arhiveeritud materjalid ning mitmed EKP Keskkomitee kirjastusega seotud materjalid. Analüüsides väljaande sisu perioodist 1978–1986 selgub, et peamiselt avaldati kriitikat seoses ebakvaliteetsete toodete ja teenuste, tööalase hooletuse ja tööeeskirjade rikkumiste, defitsiitsete kaupade ja teenustega. Laialdaselt juhtis väljaandes tähelepanu vargustele, ehitustööde seiskumisele või venimisele, bürookraatlikule asjaajamisele, pettustele, keskkonnaprobleemidele, ebasobivatele elamistingimustele, tootmisprobleemidele, transpordiprobleemidele ja alkoholi liigtarvitamisele. Vähem osutati tähelepanu töäjõupuudusele, korruptsioonile ning avaldati otsest või kaudset majanduse-, sisepoliitika- või välispoliitika-alast kriitikat.

Avaldatud kriitikast lähtub, et väljaandes avaldatu ühtis vaid osaliselt sotsiaal-majanduslikele ja muudele olulistele ühiskondlikele probleemidele vaadeldaval perioodil. Peamiselt kajastati sotsiaal-majanduslike probleeme, Eesti NSV poliitilised sündmused ja sellealane kriitika oli Pikri veergudel tagaplaanil. Näiteks avaldati Pikris 1980. aastal olümpiamängude purjeregatiga seonduvat kriitikat, ent noorterahutused ja „40 kiri“ kajastust pole leidnud. Lisaks pole ühiskondlikest probleemidest kajastatud näiteks võõrtööjõu sissetoomist ning on väga vähesel määral käsitletud venestamispoliitikat. Välispoliitilises kriitikas, mida avaldati laiemalt alates 1983. aastast, oli Pikri puhul esiplaanil Ameerika Ühendriigid, Inglismaa ja Saksa Liitvabariik. Lääneriikide puhul ironiseeriti sealsete ühiskondlike kitsaskohtade üle ja avaldati kriitikat nende välispoliitika suunal. Sisepoliitilises kriitikas olid esil majandusalased probleemid ja Nõukogude Liidu sisepoliitika laiemalt. Olulisel kohal oli plaanimajanduse-alane kriitika ning ekstensiivse majandamise suunal tehtud kriitika. Sisuanalüüsi põhjal lähtub, et Pikris avaldati kriitikat eri aegadel erinevate probleemide kohta. Näiteks kolmekordistub varguste kajastus 1982. aastal võrreldes 1978. aastaga, kuid on seejärel langustrendis.

Pikri sisuanalüüsist lähtub, et enim avaldasid kriitikale vastuseid ETKVL, Eesti NSV Kaubandusministeerium, Eesti NSV Põllumajandusministeerium, Tallinna linna RSN TK, Eesti NSV Agrotööstuskomitee (Eesti NSV Agrotööstuskoondis), Eesti NSV Teenindusministeerium, Eesti NSV Toiduainetööstuse Ministeerium, Tartu linna RSN TK, ja nende asutuste allosakonnad. Harvematel juhtudel avaldasid vastuseid ka ENSV prokuratuur ja üleliidulised asutused- või ministeeriumid. Enim avaldati kriitikat ja kriitikavastuseid Tallinnast, Harju rajoonist, Pärnu rajoonist, Tartu rajoonist, Rapla rajoonist ja Paide rajoonist. Aastate vältel oli eri paikade mainimissagedus varieeruv, enim on sealjuures esil Tallinna linn ja Pärnu rajoon. Kriitikavastuste kirjadedest Pikri toimetusele selgub, et enamasti avaldati vastus kokkuvõtvas mahus ning fookus oli probleemide lahendamisel või kriitika omistamisel. Vastustes selgitati probleemi ilmumise asjaolusid ning tunnustati probleemi, harvadel juhtudel eitati avaldatud kriitikas esile toodud asjaolusid. Vastustes on esile toodud probleemi lahendamiseks rakendatud abinõud, milleks oli peamiselt vastutava töötaja noomimine ja vastutusele võtmine, asjaolude täpsem uurimine või otsuste lahenduste otsimine.

Summary

Criticism on socio-economic conditions in Soviet Estonia by the example of magazine *Pikker* in the years of 1978–1986

This bachelor thesis focuses on *criticism on socio-economic conditions in Soviet Estonia by the example of humour-magazine *Pikker* in the years of 1978–1986*. This study relies on the *Pikker* issues from 1978 to 1986, the archived material from the *Pikker* editorial office, and several materials related to the Estonian Communist Party Central Committee's publishing office. The magazine *Pikker* was one of the most popular journals in Soviet Estonia, in addition to anecdotes, columns, caricatures, *Pikker* also published letters from the readers, which focused mainly on various socio-economic issues.

This thesis is divided into two chapters – the first chapter focuses on the theoretical background of this study and the print media in the Estonian SSR. In addition, the first chapter deals with humour and satire in Soviet Estonian society and media. The second chapter focuses on the criticism published in *Pikker* from 1978 to 1986 and on the responses and correspondence published by various institutions with *Pikker* editorial staff. According to a summarized quantitative content analysis, the criticism published in *Pikker* was divided into different socio-economic fields, which in result showed what were the main socio-economic issues during that time. The places and districts, where criticism and responses to criticism were published, were also marked. In addition to content of *Pikker* magazine, source-critical content analysis was also used to reflect on the materials from the editorial staff of the magazine and the Estonian Communist Party Central Committee's publishing office.

The analysis of the content of the publication from 1978 to 1986 shows that the criticism related to socio-economic issues mainly focused on poor quality of products and services, negligence at work, breaches of labor rules, scarce goods and services. The magazine drew widespread attention to theft, stagnation or delays in construction, bureaucracy, fraud, environmental problems, unsuitable living conditions, production problems, transport problems and alcohol abuse. Less attention was paid to labor shortages, corruption and direct or indirect criticism of the economy, domestic or foreign policy.

According to the analysis, published criticism only partially coincided with the socio-economic and other important social problems in the years of 1978–1986. Socio-economic problems were mainly covered, the political events in Soviet Estonia and criticism in this regard were in the background. For example, criticism regarding the 1980 Olympic sailing competition was published in *Pikker*, but youth riots and other political and social events were not as widely covered. In addition, the introduction of migrant workers, for example, has not been reflected in social issues and very little attention has been drawn to the Russification policy. The United States, England and the Federal Republic of Germany have been at the forefront of foreign policy criticism, which had been widespread in *Pikker* since 1983. In the case of the West, different social problems and Western foreign policies have been widely ironized. Domestic political criticism highlighted economic problems and the Soviet Union's domestic policies more broadly. Criticism on central economy and extensive management were mostly reflected. Based on the content analysis, it is assumed that *Pikker* focused on various problems at various times. For example, the reflection on theft is tripled in 1982 compared to 1978, but was on a downward trend since then.

According to the content analysis of *Pikker*, most answers on criticism came from the Estonian Consumer Cooperative, the Ministry of Commerce of the Estonian SSR, the Ministry of Agriculture of the Estonian SSR, the Executive Committee of the Council of People's Deputies of the City of Tallinn, the Agro-Industrial Committee of the Estonian SSR, the Ministry of Services of the Estonian SSR, and the subdivisions of these bodies. In less rare cases, the USSR Prosecutor's Office and Soviet Union agencies or ministries also provided answers. Most criticism and responses were received from Tallinn, Harju district, Pärnu district, Tartu district, Rapla district and Paide district. Over the years, the frequency of mentioning different places varied, with the city of Tallinn and Pärnu district being the most prominent. It is clear from the letters of response to criticism to the editorial staff of *Pikker* that the responses were mostly published in summary form and the focus was on solving problems or attributing criticism. The responses explained the circumstances of the problem and acknowledged the problem, in rare cases denying the issues raised in the published criticism. The responses highlighted the measures taken to address the problem, which were mainly some form of punishment of the staff member in charge, a more detailed examination of the circumstances or the search for direct solutions.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

ERAF.247 – EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut.

ERAF.9507 – Ajakirja Pikker toimetus.

Publitseeritud allikad

Ajakiri Pikker 1978–1986.

Kirjandus

1978. aasta Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

Van Dijk, T. A. Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitlus. Tartu: Tartu ülikool, 2005.

Etty, J. Graphic Satire in the Soviet Union: Krokodil's Political Cartoons. Jackson: University Press of Mississippi, 2019.

Hennoste, T., Kurvits, R. Eesti ajakirjanduse 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2019.

Jirák, J. Understanding (Socialist) Media. – Çoban, S. (toim.). Media's Role in the Socialist Era. Kiel: Amani International Publishers, 2013. Lk v–viii.

Kiin, S., Ruutsoo, R., Tarand, A. 40 kirja lugu. Tallinn: Olion, 1990.

Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. – Tannberg, T. (toim.). Nõukogude Eesti külma sõja ajal (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 23(30)). Tartu: Rahvusarhiiv, 2015. Lk 163–199

Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. – Ajalooline Ajakiri. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut. 1/2 (127/128), 2009. Lk 155–178.

Kreepipuu, T., Lauk, E. Was it all pure propaganda? Journalistic practices of 'silent resistance' in Estonian Soviet journalism. – Çoban, S. (toim.). *Media's Role in the Socialist Era*. Kiel: Amani International Publishers, 2013. Lk 37–68.

Kõuts, R., Vihalemm, P. Trükisõna ja lugejaskond Eestis 1965–2004. – Vihalemm, P. (toim.). *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikool, 2004. Lk 61–90.

Lauk, E. Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. – *Nordicom Review*. Gothenburg: Nordicom Information. 21 (3), 1999. Lk 27–39.

Lauk, E. Restoring democratic discourse in the Estonian press (1987–1990). – Bolin, G., Hammer, M., Kirsch, F., Szrubka, W. (toim.). *The Challenge of the Baltic Sea Region. Culture, Ecosystems, Democracy*. Stockholm: Söderton University, 2005. Lk 307–321.

Lauk, E., Pallas, A. Vastupeegeldusi ja eemaltvaateid. – Pallas, A., Uus, S. (toim.). *Kuidas vaadat, nõnda näed. Eesti ajakirjanike elulood III*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. Lk 561–566.

Lauristin, M., Vihalemm, P. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2004. – Vihalemm, P. (toim.). *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004. Lk 1–22.

Lauristin, M., Vihalemm, P. Political Control and Ideological Canonisation. The Estonian Press during the Soviet Period. – Mühle, E. (toim.). *Vom Instrument der Partei zur „Vierten Gewalt“*. Die ostmitteleuropäische Presse als zeithistorische Quelle. Tagungen zur ostmitteleuropä-Forschung. Marburg: Verlag Herder-Institut, (4), 1997. Lk 103–109.

Lauristin, M., Vihalemm, P. The Communist Press in the Soviet Republics. – Høyer, S., Lauk, E., Vihalemm, P. (toim.). *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*. Tartu: Nota Baltica Ltd, 1993. Lk 177–198.

Maimik, P. Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all. – Lauk, E. (toim.). *Eesti ajakirjanduse ajaloost, IX*. Tartu: Tartu Ülikool, 1994. Lk 85–107.

Maimik, P. Tõkkes ajalehtede-ajakirjade trükkimise teel enne tsensuuri kaotamist Eestis. – Maimik, P. (toim.). *Eesti ajakirjanduse ajaloost, X*. Tartu: Tartu Ülikool, 1996. Lk 99–107.

Märka, V. Inetust pardipojast kevadise vasikani. Huumoribuumist Eesti telekanalites. – Teater. Muusika. Kino, 2004 (4). Tallinn: Perioodika. Lk 17–28.

Remmelgas, L. Jaan Jensen. – Sirp ja Vasar, (27), 4. juuli 1980. Lk 16.

Tannberg, T. Nõukogude Eesti valitsemine. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 250–270.

Tannberg, T. Taasiseseisvumine. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 374–393.

Tiikmaa, H. Eesti Ajakirjanike Liit — ajas muutuv ja kestev: noppeid EAL-i arhiiviriieult. – Ude, I., Vihalemm, P. (toim.). Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2013. Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts. Lk 123–126.

Tomson, E. Eesti majandusajalugu 20. sajandil. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 1999.

Usacheva, V. Soviet Model of Mass Media: Mutual Relations and Reciprocity between Mass Media and State Authorities. – Çoban, S. (toim.). Media's Role in the Socialist Era. Kiel: Amani International Publishers, 2013. Lk 17–36.

Vahter, T. “Karuks istus vangitornis...”: 1980 – aasta, mis raputas Eestit. Tallinn: Hea Lugu, 2015.

Vahtre, L. Kultuur ja olme. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 338–355.

Vahtre, L. Stagnatsioon ja venestuskampaania. – Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 303–319.

Veskimägi, K., O. Nõukogude unelaadne elu: tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996.

Käsikirjalised uurimused

Aesma, M. Nõukogude tsensuurisüsteemi loomine ja organisatsiooniline väljakujunemine Eesti NSV-s 1940–41 ja 1944–53. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2005.

Juur, M. Ajakiri “Pikker” aastatel 1976–1984. Tartu Riiklik Ülikool, žurnalistika kateeder, 1986.

Lättemäe, S. Satiiri- ja huumoriajakiri “Pikker” 1966. ja 1976. aastakäikude karikatuuride võrdlev analüüs. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.

Kreegipuu, T. The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2011.

Maksing, M. Koomilise tähendusvarjundiga sõnavara ajakirjas "Pikker". Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1961.

Miil, M. Nõukogude propagandasüsteemi toimimine ajakirjanduse argipraktika kaudu. Doktoritöö. Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonna teaduste instituut, 2014.

Viks, K. Välis- ja sisevaenlase kuvand ajakirja Pikker karikatuurides aastatel 1957–1989. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2017.

Elektroonilised materjalid

Davies, C. Jokes as the Truth about Soviet Socialism. – Kõiva, M., Kuperjanov, A. (toim.). Folklore: Electronic Journal of Estonian Folklore. Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. (46), 2010. Lk 9–32. <https://www.folklore.ee/folklore/vol46/davies.pdf>, 17.01.2022.

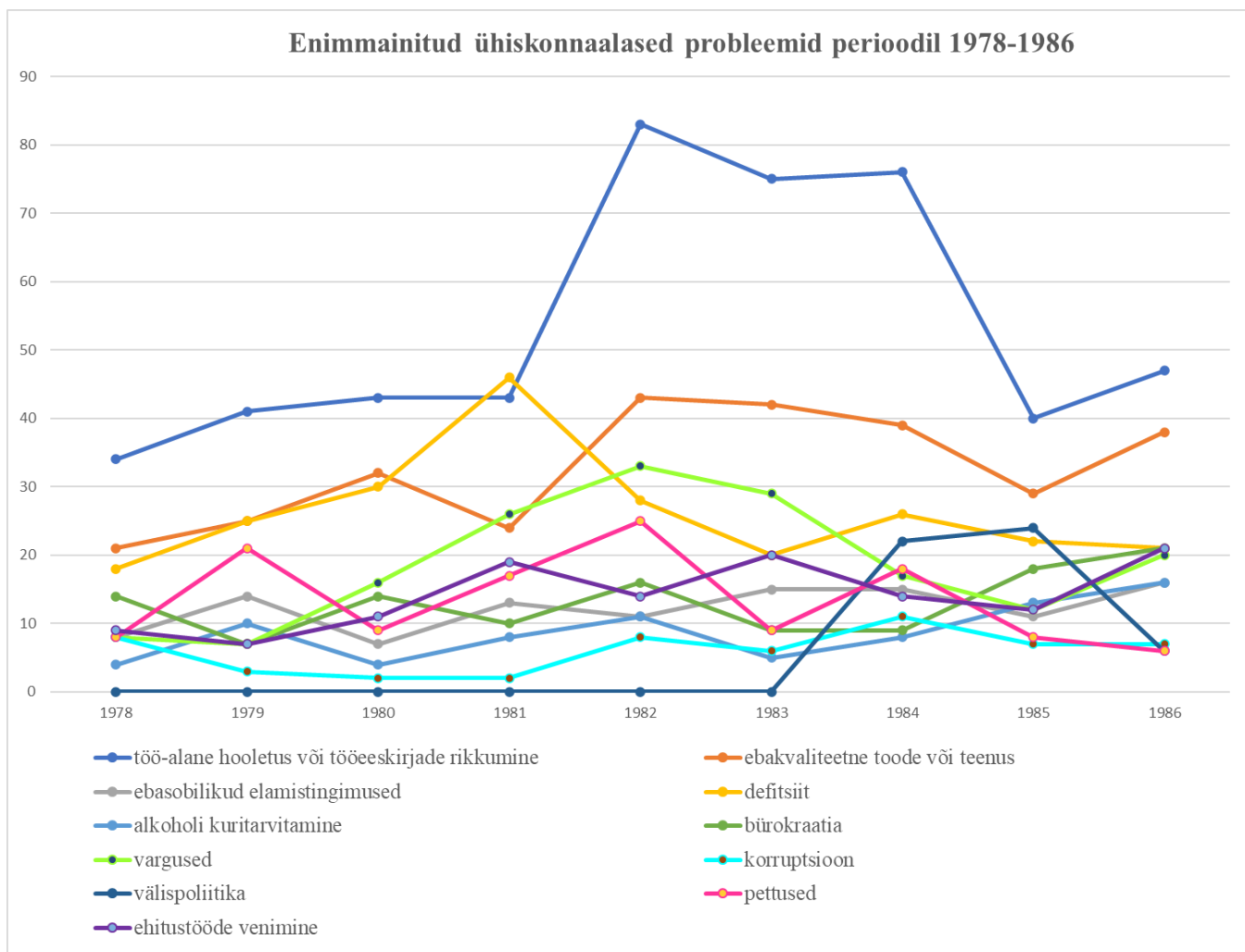
Klumbytė, N. Communist Propaganda, Artistic Opposition, and Laughter in the Lithuanian Satire and Humor Journal Šluota, 1964–1985. – Lituania. 60(3), 2014. Lk 5–30. https://www.researchgate.net/publication/266740815_Communist_Propaganda_Artistic_Opposition_and_Laughter_in_the_Lithuanian_Satire_and_Humor_Journal_Sluota_1964-1985, 20.01.2022.

Krikmann, A. Jokes in Soviet Estonia. – Kõiva, M., Kuperjanov, A. (toim.). *Folklore: Electronic Journal of Estonian Folklore*. Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum. (43), 2009. Lk 43–66. <https://www.folklore.ee/folklore/vol43/krikmann.pdf>, 15.01.2022.

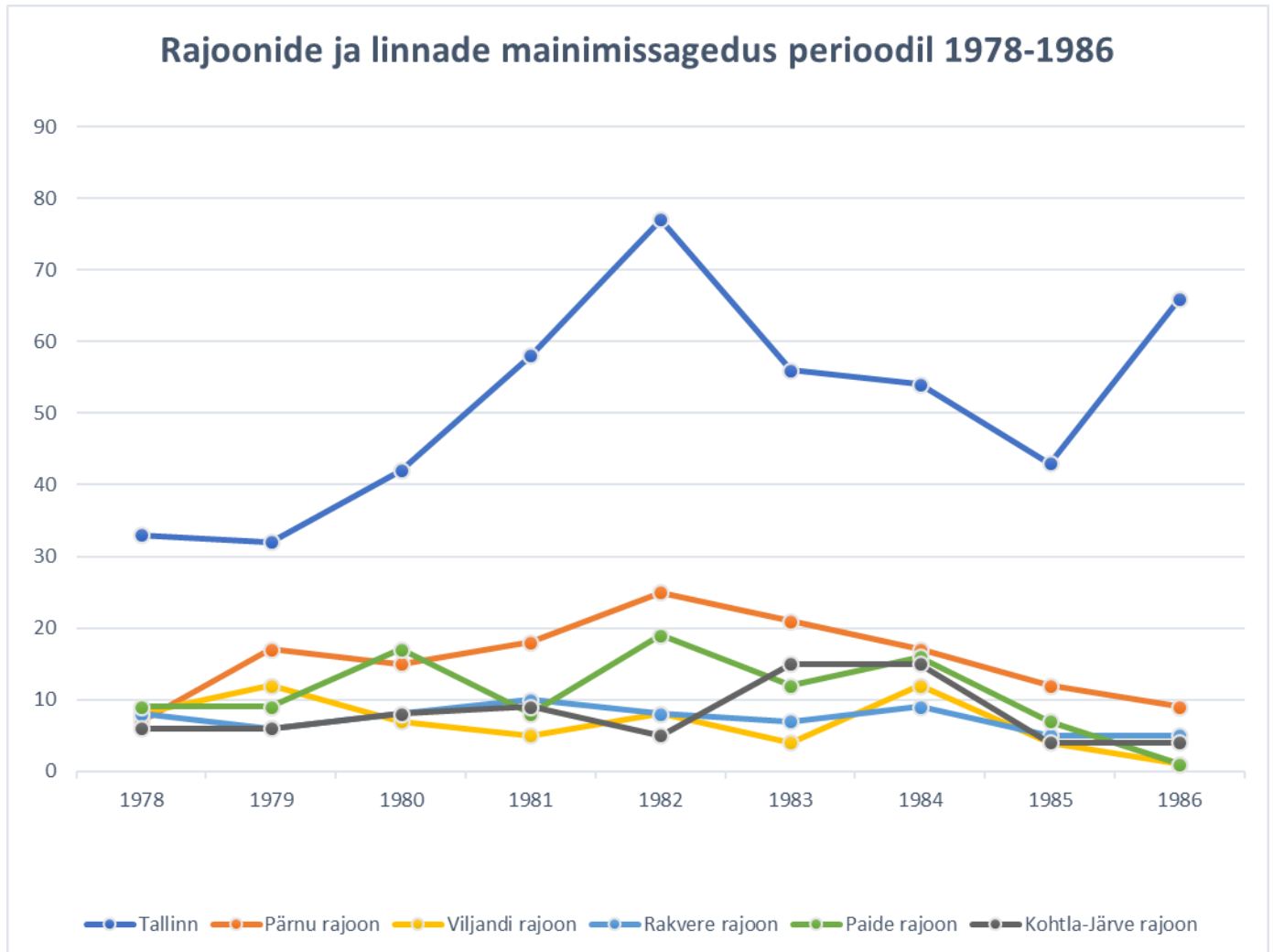
Lõhmus, M. Political correctness and political humour in Soviet Estonia and beyond. Laineste, L., Brzozowska, D., Chłopicki, W. (toim.) *Estonia and Poland. Creativity and tradition in cultural communication*. (1) 2012. Tartu: ELM Scholarly Press. Lk 139–158. <https://www.folklore.ee/pubte/eraamat/eestipoola/lohmus.pdf>, 15.01.2022.

Lisad

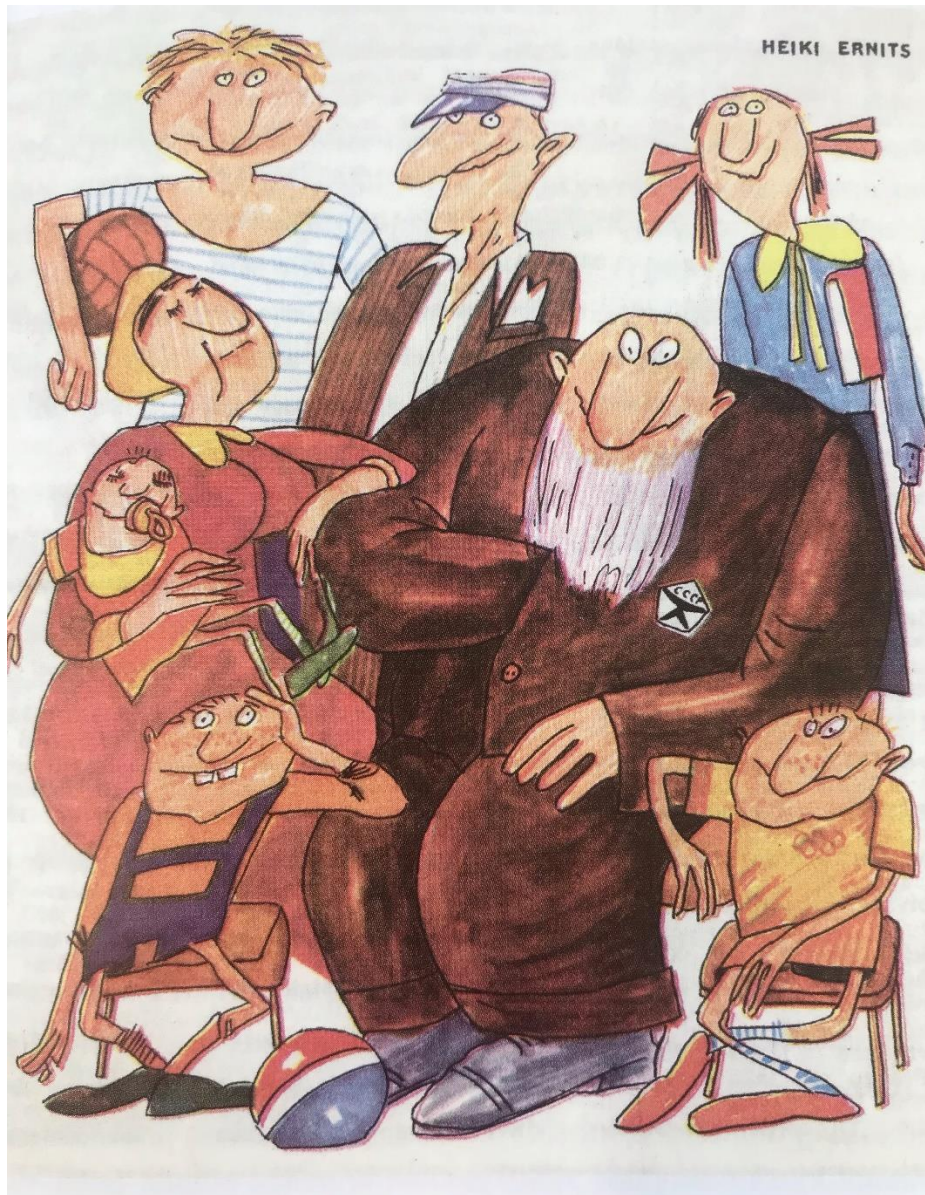
Lisa 1. Enimmainitud ühiskonnaalased probleemid ajakirjas Pikker perioodil 1978–1986

Lisa 2. Rajoonide ja linnade mainimissagedus perioodil 1978–1986

Lisa 3. Perekond Uljanovid¹⁰⁷

¹⁰⁷ Ernits, H. Pikker (17). 12. september 1979. Lk 9. Foto: Anna Kuus.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anna Kuus,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eesti NSV sotsiaal-majanduslike olude kriitika ajakirja Pikker näitel aastatel 1978–1986“,

mille juhendaja on Karin Veski, *PhD*, kaasjuhendaja prof Tõnu-Andrus Tannberg, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Anna Kuus

23.05.2022